

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ” (İŞĞALDAN AZAD
OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN TİMSALINDA)”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mahmudzadə Nicat Kənan

BAKİ - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“İQTİSADİYYATIN DÖVLƏT SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİN
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ (İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ
ƏRAZİLƏRİN TİMSALINDA)”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 26

Magistrant:
Mahmudzadə Nicat Kənan

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. İsayev Söhrab Zülfüqar
oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab
qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Mahmudzadə Nicat Kənan oğlu and içirəm ki, “İqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri (İşğaldan azad olunmuş ərazilərin timsalında)” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

İQTİSADİYYATININ DÖVLƏT SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ (İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN TİMSALINDA)

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Uzun müddət yerli ədəbiyyatda dövlət sektorunun tədqiqi iqtisadiyyatın milliləşdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq və dövlət mülkiyyətinin mütləq üstünlüklərini sübut etmək məqsədi daşıyırdı. Ötən əsrin sonlarında özəlləşdirməyə böyük əhəmiyyət verən iqtisadçılar dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi məsələlərinə az diqqət yetirməyə başladılar.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- a) Dövlət sektorunun nəzəri - metodoloji əsasını araşdırmaq;
- b) Azərbaycan respublikasında dövlət sektorunun mövcud vəziyyətini (işğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalində) araşdırmaq;
- c) Azərbaycan respublikasında dövlət sektorunun təkmilləşdirilməsi məsələsinin mövcud problemlər və həlli yollarını müəyyənləşdirmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işində analiz, sintez, müqayisə üsulu, iqtisadi və statistik metod, məntiqi təhlil və ekspert qiymətləndirməsi metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazası aşağıdakılardır:

- a) Elmi konfransların materialları;
- b) Xəbər və internet saytları;
- c) DSK materialları və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad olunmuş ərazilərin mövcud vəziyyətiylə bağlı ədəbiyyatın çatışmazlığı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- a) İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında dövlət sektorunun rolu və gələcək proqnozları araşdırılmışdır;
- b) Xarici ədəbiyyatlarda işğaldan azad olunmuş ərazilərimiz barəsində qeydə alınmış fikirlər və mülahizələr analiz edilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti nəticələrin müvafiq sahələrdə istifadəsidir. Tədqiqatın aparılması zamanı əldə olunan nəticələr iqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair müasir yenilik potensialı üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: İqtisadiyyat, Dövlət, Region.

ISSUES OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF THE STATE DEPARTMENT OF THE ECONOMY (IN THE EXAMPLE OF OCCUPIED TERRITORIES)

SUMMARY

The actuality of the subject: For a long time, the study of the public sector in the local literature was aimed at substantiating the need for nationalization of the economy and proving the absolute advantages of state property. At the end of the last century, economists, who attached great importance to privatization, began to pay less attention to the issues of direct state intervention in the economy.

Purpose and tasks of the research: The main objectives of the study are:

- a) To study the theoretical and methodological basis of the public sector;
- b) to study the current situation of the public sector in the Republic of Azerbaijan (on the example of the liberated territories);
- c) To identify existing problems and solutions to improve the public sector in the Republic of Azerbaijan.

Used research methods: In the research work, methods of analysis, synthesis, comparison method, economic and statistical method, logical analysis and expert assessment were used.

The information base of the research: The main research database is:

- b) Materials of scientific conferences;
- c) News and websites;
- d) ConEC materials, etc.

Restrictions of research: Lack of literature on the current situation in the liberated areas.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research is as follows:

- a) The role of the public sector and future forecasts in the example of liberated territories have been examined;
- b) Opinions and opinions about our liberated territories have been analyzed in foreign literature.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the research is the use of the results in relevant areas. The results obtained during the research can be used for the potential of modern innovation in improving the performance of the public sector of the economy.

Keywords: Economy, State, Region.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. DÖVLƏT SEKTORUNUN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASI	12
1.1. Dövlət sektorunun ümumi xarakteristikası	12
1.2. Dövlət sektorunun formalaşma mərhələləri	19
1.3. Dünya ölkələrində dövlət sektoruna ümumi baxış.....	23
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ (İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN TİMSALINDA)	33
2.1. Azərbaycan respublikasının dövlət sektorunun formalaşması.....	33
2.2. Azərbaycanda dövlət sektorunun iqtisadiyyatda yeri	42
2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət sektorunun formalaşması.....	53
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT SEKTORUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI	58
3.1. Azərbaycanda dövlət sektorunda mövcud problemlər və həlli yolları	58
3.2. Azərbaycanda dövlət sektorunun iqtisadi və idarəetmə cəhətdən qiymətləndirilməsi.....	64
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	78
Cədvəllərin siyahısı	82
Sxemlərin siyahısı	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Uzun müddət yerli ədəbiyyatda dövlət sektorunun tədqiqi iqtisadiyyatın milliləşdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq və dövlət mülkiyyətinin mütləq üstünlüklərini sübut etmək məqsədi daşıyırdı. Ötən əsrin sonlarında özəlləşdirməyə böyük əhəmiyyət verən iqtisadçılar dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi məsələlərinə az diqqət yetirməyə başladılar. Dövlət mülkiyyətinin əsas xüsusiyyətlərinə marağın canlanması 21-ci əsrin əvvəllərində, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin dövlətin rolunun yenidən qiymətləndirilməsini tələb etdiyi və yeni dövlət sektorunun idarə olunmasının ilk təcrübəsini təhlil etmək imkanı yarandığı zaman baş verdi.

Dövlət iqtisadi tənzimləmə sistemində dövlət orqanlarında təsərrüfat subyektlərinə və proseslərə, onların özünütəşkili və həyata keçirilməsinə təsir göstərmək, bu prosesdə iştirak etmək öhdəliyinə malikdir. İdarəetmə dövlətin və ictimai maraqların qorunmasını təmin edir. Buna görə də dövlətin daha geniş iqtisadi standartlaşdırılması iqtisadi inkişaf, planlaşdırma, maliyyələşdirmə, büdcə zəmanətləri, vergitutma, kreditləşdirmə, idarəetmə, mühasibat uçotu və s. şikayətlərə baxılması prinsiplərini və mexanizmlərini əks etdirir.

Bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadiyyata müdaxilə edir ki, bu da adətən bazar çatışmazlıqlarının aradan qaldırılmasına yönəlir. Bu baxımdan mövzu müasir dövr üçün çox aktualdır. Bu əsasdə biz dissertasiya işində dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələsini işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin timsalında araşdıracağıq.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri müxtəlif yerli və xarici yazıçıların elmi əsərlərində tədqiqat mövzusu olmuşdur. Azərbaycanda sırf bu mövzuya dair yazılmış ədəbiyyatlar elə də çox deyil. Mövzuyla bağlı müxtəlif məqalələr, tezislər, jurnal materialları çap edilmişdir. Bu mövzuda araşdırma aparən və elmi əsərləri olan tədqiqatçılara: Bayramov Q.İ., Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Şəkərəliyev Ş.A. İbrahimov R., Sipahi E.B., Özsoy B., Qasımlı M., Nureev R., Kokorina O.A., Volostnov N.C., Aliev Ş.T., Atamançuk

Q.V və s. istinad edilmişdir.

Araşdırma zamanı istifadə etdiyimiz 2019, 2020, 2021-ci illərin veb resursları da yeni materiallar tapmaq üçün olduqca səmərəli vasitələrdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- d) Dövlət sektorunun nəzəri - metodoloji əsasını araşdırmaq;
- e) Azərbaycan respublikasında dövlət sektorunun mövcud vəziyyətini (işğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında) araşdırmaq;
- f) Azərbaycan respublikasında dövlət sektorunun təkmilləşdirilməsi məsələsinin mövcud problemlər və həlli yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- a) Dövlət sektorunun ümumi xarakteristikasını araşdırmaq;
- b) Dövlət sektorunun formalaşma mərhələlərini araşdırmaq;
- c) Azərbaycan respublikasının dövlət sektorunun formalaşmasını araşdırmaq;
- d) Azərbaycanda dövlət sektorunun iqtisadiyyatda yerini araşdırmaq;
- e) İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət sektorunun formalaşması prosesini araşdırmaq;
- f) Azərbaycanda dövlət sektorunda mövcud problemlər və həlli yollarını araşdırmaq;
- g) Azərbaycanda dövlət sektorunun iqtisadi və idarəetmə cəhətdən qiymətləndirilməsini aparmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı iqtisadiyyatın dövlət sektoru, predmeti isə iqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərini (İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında) araşdırmaqdır.

Tədqiqat metodları: Araşdırmada bir sıra metodlardan istifadə ediləcəkdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Müqayisə üsulu - Ən çox istifadə olunan üsullardan biridir. Bu metod iqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi (İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında) məsələsini başqa ölkələr arasındakı mövcud vəziyyət ilə bağlı fərqləri müəyyən etməyə imkan verir.

Analiz – Analiz, obyektin tərkib hissələrinə ayrılması prosesinə əsaslanan bir metoddur. Tədqiqat işində analiz metodundan istifadə edərkən, tədqiq edilən obyekt fikrən hissələrə bölünür, yəni onun hansı hissələrdən təşkil olunduğu, onun xüsusiyyət və əlamətləri izah edilir.

Sintez - Sintez analiz nəticəsində əldə edilmiş hissələrin bir tamlıqda birləşdirilməsidir. Sintezin tətbiq edilməsi nəticəsində analizin istifadə edilməsi ilə alınmış biliklərin vahid sistemə birləşdirilməsi baş verir.

Elmi yaradıcılıqda analiz və sintez metodları bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır və araşdırılan obyektin xüsusiyyətlərindən və araşdırma məqsədindən asılı olaraq müxtəlif formaları qəbul edə bilər. Bu baxımdan tədqiqat işində iqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələləri (İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında) analiz edilərək cədvəl və qrafiklərlə əks etdiriləcəkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın əsas informasiya bazası aşağıdakılardır:

- d) 2019, 2020, 2021 - ci il veb resusrlar;
- e) Elmi konfransların materialları;
- f) Xəbər və internet saytları;
- g) DSK materialları və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad olunmuş ərazilərin mövcud vəziyyətiylə bağlı ədəbiyyatın çatışmazlığı.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- c) İşğaldan azad olunmuş ərazilərin təmsalında dövlət sektorunun rolu və gələcək proqnozları araşdırılmışdır;
- d) Xarici ədəbiyyatlarda işğaldan azad olunmuş ərazilərimiz barəsində qeydə alınmış fikirlər və mülahizələr analiz edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti nəticələrin müvafiq sahələrdə istifadəsidir.

Tədqiqatın aparılması zamanı əldə olunan nəticələr iqtisadiyyatın dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dair müasir yenilik potensialı üçün istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin başlıca müddəalarından işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət sektoruyla bağlı strateji tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə edilə bilər. Bununla belə mövzudan bakalavrlar, magistrilər və bu sahəylə maraqlanan digər şəxslər faydalana bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏT SEKTORUNUN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASI

1.1. Dövlət sektorunun ümumi xarakteristikası

Dövlət sektorunun mahiyyətini, strukturunu və rolunu tədqiq etməzdən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda ümumi lüğət və əsas anlayışların şərhində fərqliliklər mövcuddur. Bu, ilk növbədə dövlət sektoru ilə dövlət mülkiyyəti arasındakı əlaqəni izah etmək üçündür.

Dövlət iqtisadiyyatı tam və ya qismən dövlət orqanları tərəfindən idarə olunan mürəkkəb təsərrüfat subyekti kimi geniş şəkildə başa düşülür. Dövlət sektorunun bu tərifini ideyanı daraldır və dövlət mülkiyyətini azaldır. Təbii ki, dövlət mülkiyyəti dövlət sektorunda əsas halqadır, lakin onun ideyaları çox genişdir. Nəzarət sistemində dövlət sektoru və dövlət mülkiyyəti müxtəlif anlayışlara və rollara malikdir.

Bəzi müəlliflər dövlət müəssisələrini dövlət mülkiyyətinin tam və ya bir hissəsi adlandırırlar, dövlət sektoru isə dövlətin iqtisadi həyata müdaxiləsini təmsil edir. Bu baxımdan dövlət sektoru hökumət üçün ən yaxşı gəlir mənbəyidir. Eyni zamanda, regionun istifadə etdiyi resurslar öz təşkilatları deyil, hökumətin funksiya və məqsədlərini həyata keçirmək üçün lazım olan resurslardır. Birinci halda biz ehtiyat nüsxələrdən, ikinci halda onların axınından danışıyıq (Атаманчук Г.В., 2014).

Gəlirlərin konkret iqtisadi model prinsipinə əsasən toplanması və yenidən bölüşdürülməsi zamanı ilk növbədə dövlət sektoru məsuliyyət daşıyır, bu isə o deməkdir ki, dövlət sektoru dövlət müəssisələri və idarələrinin cəmi ilə eyni deyil. Bunlar müasir qarışıq iqtisadiyyatda dövlət sektorunun simasını yaxından əks etdirən formalardır.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemində dövlət sektoru tam və ya qismən dövlətin nəzarətində olan iqtisadiyyatın bir hissəsidir. Nəzəri cəhətdən dövlət mülkiyyətinin yayılma sərhədlərini bazarın nöqsanları, dövlətçiliyin formalaşma tarixi, ölkə həyatının xarici şəraiti müəyyən edir. Dövlətin iqtisadi funksiyaları dövlət sektorunda cəmlənmiş resursların köməyi ilə həyata keçirilir.

Dövlət və özəl sektorun fəaliyyətinin məqsədləri kökündən fərqlidir, çünki

birincisi xərc və faydadan asılı olmayaraq məhsul yaratmağa yönəlib və öz fəaliyyətini vergilər hesabına təkrar istehsal edə bilər, ikincisi isə bazarı tərk etmək məcburiyyətində qalacaq. Eyni zamanda, bu cür dövlət tədbirlərinin mümkün itkiləri dövlət büdcəsi hesabına ödənilir.

Dövlət sektoruna sırf bazar prinsipləri əsasında obyektiv şəkildə mövcud ola bilməyən sənayelər, məsələn, təhsil, səhiyyə, enerji, nəqliyyat, sosial müəssisələr daxil edilməlidir. İqtisadiyyatın bu sektorunda yüksək risk səviyyəsi ilə səciyyələnən sənaye müəssisələrinin və fəaliyyət sahəsi dövlət əhəmiyyətli olan və mövcud bazar mexanizminin kifayət qədər səmərəli olmadığı müəssisələrin olması məcburi görünür. Buna görə də dövlət sektorunun strukturunu aşağıdakı forma və növlərdən olan müəssisələr təşkil edir.

Beləliklə, dövlət sektoru bütövlükdə bütün ölkə üçün müəyyənedici və zəruri həlqədir. Onun konsepsiyası dövlət sektorunun strukturunun tərifinin qeyri-müəyyənliyinə görə mürəkkəb çoxölçülü xarakter daşıyır. Ümumiyyətlə, onu dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmaq maraqları naminə müəyyən funksiyaları yerinə yetirən bir-biri ilə əlaqəli elementlərin sistemli strukturlaşdırılmış məcmusu kimi müəyyən etmək olar. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi müasir bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinin təşkili və onun idarə edilməsi sisteminin bir hissəsinə çevrilən dövlət tənzimlənməsi sayəsində mümkün olur.

Dövlət sektoru ümumiyyətlə milli siyasətlərin, qanunların və proqramların düzgün inkişafını təmin etmək üçün onların həyata keçirilməsinə və idarə edilməsinə həyata sadıq olan dövlət qurumlarına verilən addır.

Dövlət sektoru dövlət hakimiyyətinin bölgüsündən tutmuş milli, regional və yerli səviyyələrdə dövlətə məxsus qurumların, agentliklərin və şirkətlərin sayına qədər dəyişir.

Xüsusilə, dövlət sektoru mütəşəkkil bir cəmiyyəti təmsil edir. Buna görə də bu sektora iqtisadiyyat, təhsil, səhiyyə, sosial xidmətlər, milli və beynəlxalq təhlükəsizlik və s. aid etmək olar.

Bütün institutlar dövlət universitetlərində olduğu kimi müstəqil olsalar da, dövlət sektorunun bir hissəsi olan fəaliyyətlərinə görə birbaşa dövlət büdcəsindən

asılıdırlar və ona hesabat verirlər.

Dövlət sektoru qanunvericilik və məhkəmə vasitəçiliyi ilə icmanın inkişafına nəzarət etdiyi, istiqamətləndirdiyi müddətdə milli həyatın bütün sahələrində funksiyaları yerinə yetirir.

Böyük ölçüdə dövlət sektoru ən azı üç əsas səlahiyyətə bölünür:

Qanunverici orqan - Sosial rifahı təşviq edən qanun və qaydaların yayılmasına cavabdehdir.

İcraedici - Milli qanunların, qaydaların və adətlərin tətbiqi və icrasına, hökumət planlarının hazırlanmasına və resursların bölüşdürülməsinə cavabdehdir. İcra hakimiyyətinin təzahürləri digərləri ilə yanaşı, respublika rəhbərliyi, nazirlər və s. dir.

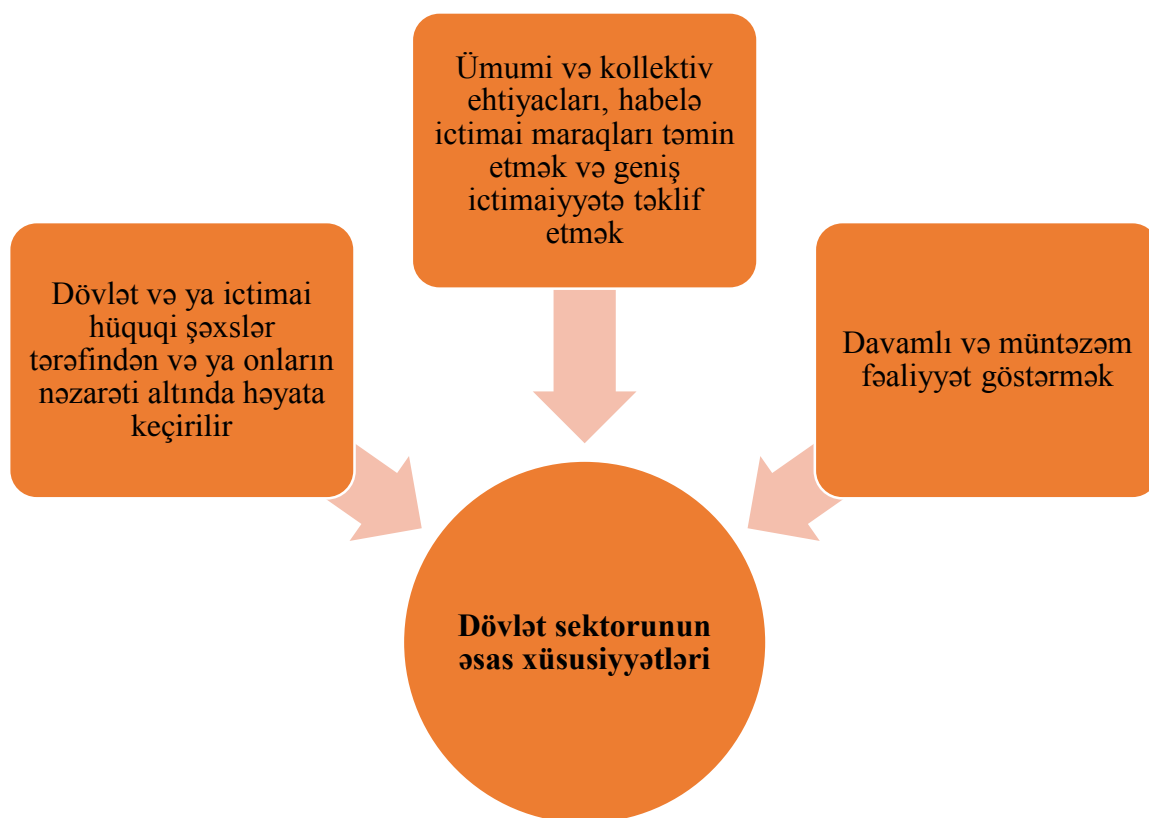
Məhkəmə - Qanun təfsiri və icrasına cavabdehdir. Qanun pozuntularının qarşısının alınması və ya cəzalandırılması üçün zəruri düzəlişləri və tədbirləri müəyyən edir (Волостнов Н.С., 2014).

Dövlət sektorunun bu bölmələrinin hər biri milli, regional və yerli səviyyələrdə təkrarlanır. Eynilə, onlar təklif olunan məqsədlərə nail olmağı asanlaşdıran hər cür müəssisə və təşkilatlarda təşkil olunurlar. Misal üçün:

- a) Dövlət qurumları;
- b) Dövlət ticarət şirkətləri;
- c) Dövlət şirkətləri;
- d) Konsorsiumlar.
- e) Dövlət təhsil müəssisələri: ibtidai, orta və universitet təhsili.

Dövlət sektorunda hətta son illərdə işlənib hazırlanmış təriflərə baxanda da eyni ümumi prinsiplərin qorunduğu görünür. Başqa sözlə, dövlət sektoru aşağıdakı üç mühüm xüsusiyyətə malikdir:

Sxem 1: Dövlət sektorunun əsas xüsusiyyətləri

Mənbə: http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi19/06_Ozdevecioglu.pdf materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

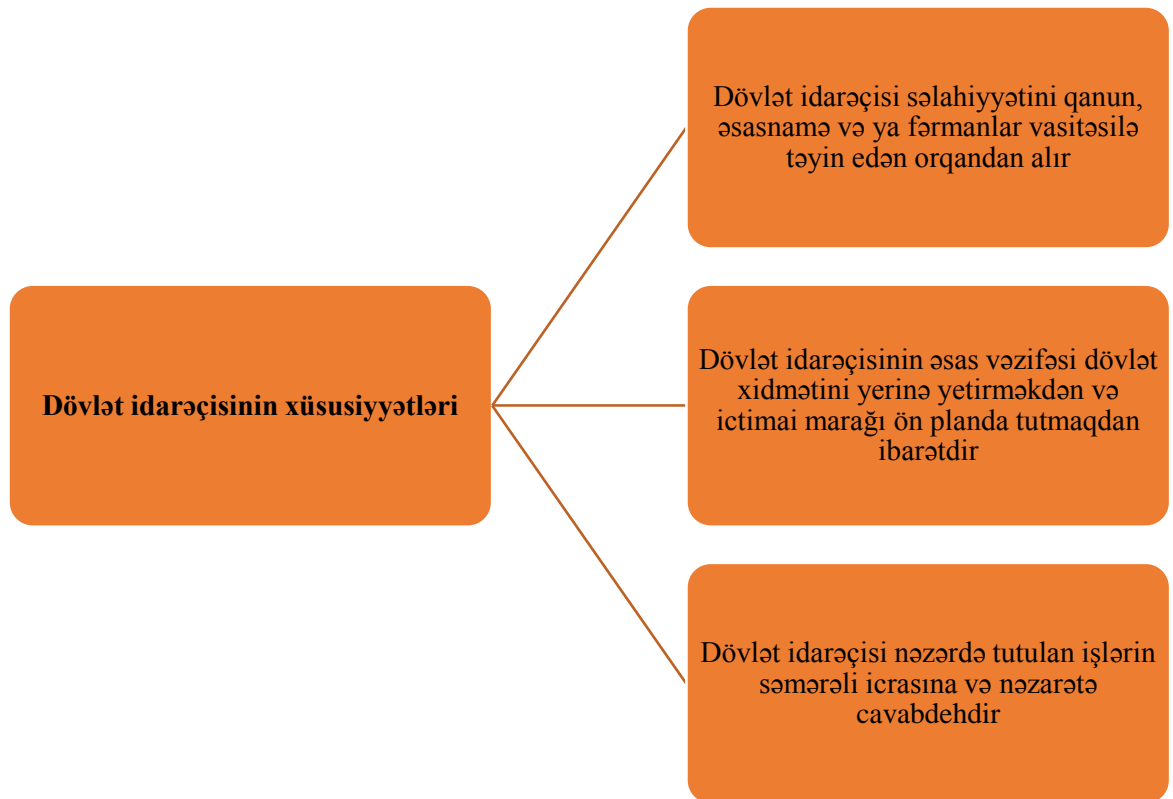
Xüsusiyyətlərə baxıldığında dövlət sektorunun xidmət etmək üçün fəaliyyət göstərdiyi görülür. Təriflər və ya xüsusiyyətlər daxilində keyfiyyət və ya mənfəət kimi məqsədlər yoxdur. Ona görə də özəl sektorda dövlət sektorunun səmərəli işləməsinə ehtiyac daha az hiss olunur.

Dövlət sektoru sosial xidmət anlayışı ilə ərsəyə gəlmişdir. Burada əsas məqsəd özəl müəssisələrdə olduğu kimi qazanc əldə etmək deyil. Dövlət qulluğu istifadə olunduğu yerdən asılı olaraq mənası dəyişən çevik bir anlayış kimi qəbul edilir, dövlət və ya digər ictimai hüquqi şəxslər tərəfindən və ya onların nəzarəti altında ictimaiyyətə təklif olunan davamlı və müntəzəm fəaliyyət kimi müəyyən edilir.

Dövlət idarəçiləri isə dövlət xidmətlərinin səmərəli, davamlı və müntəzəm şəkildə göstərilməsinə cavabdeh olan şəxslərdir. Dövlət idarəçisinin adı çəkiləndə

aşağıdakı üç xüsusiyyət məlum olmalıdır:

Sxem 2: Dövlət idarəçisinin xüsusiyyətləri

Mənbə: <https://tr.encyclopedia-titanica.com/significado-de-sector-p-blico> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Biznes sahəsində risk və mənfəət arasında birbaşa əlaqə var. Ona görə də dövlət sektorunda və onun menecerlərində risk alma meylli aşağıdır. Dövlət sektorunun menecerləri risk etməkdən çəkinirlər. Səbəbi yuxarıdakı 3 bənddə izah olunur. Özəl sektorda uğur və ya uğursuzluq son dərəcə vacibdir.

Bununla belə, xidmətləri ictimaiyyətdə görmək kifayətdir. Dövlət idarəçilərinin və idarə heyətinin iş şəraiti ilə bağlı amillərə də yuxarıda göstərilən bəndlər təsir edir.

Məsələn, vətəndaşlara sağlamlıq xidməti göstərmək üçün xəstəxanalar yaradılmışdır. Bu halda onların keyfiyyətli xidmət göstərməsi gözlənilmir. Çünki bu xəstəxanalar mənfəət üçün qurulmayıb. Bu halda xəstəxanalar peşəkar idarəçi tərəfindən idarə olunmur, daha dəqiq desək, idarə olunmasına ehtiyac yoxdur.

Bundan əlavə, xəstəxananın idarə heyəti vətəndaşlara xidmət göstərir və

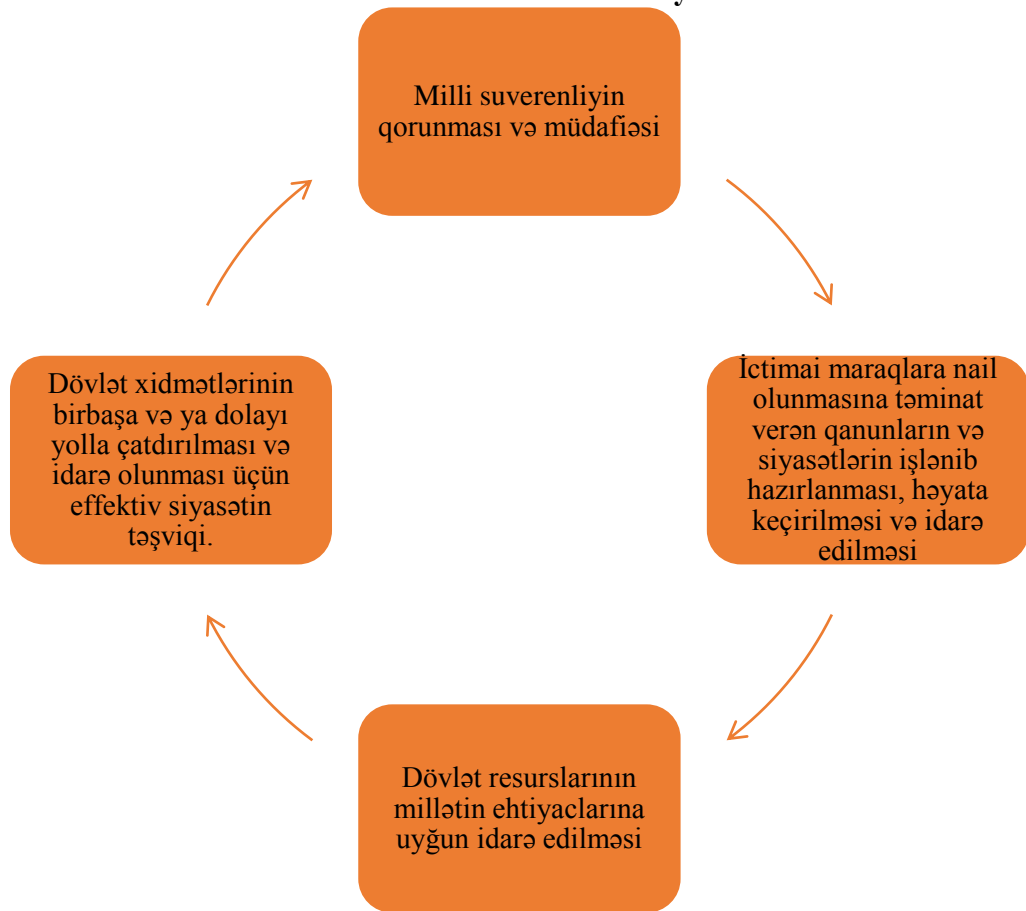
ictimaiyyət üçün son dərəcə zəruri olan bir vəzifəni yerinə yetirir. Onlar özəl sektorda olduğu kimi müvafiq nazirlik və ya idarə tərəfindən təyin edilmir. Özəl sektor peşəkar menecerləri işə götürərkən bunu seçici şəkildə qəbul edir.

Əsas etibarıyla, dövlət sektoru (ictimai sektor) iqtisadiyyatın həm ictimai xidmətlərdən, həm də dövlət müəssisələrindən ibarət hissəsidir.

İctimai sektorlara ordu, hüquq-mühafizə orqanları, infrastruktur, ictimai tranzit, ictimai təhsil kimi ictimai məhsullar və dövlət xidmətləri, səhiyyə və hökumətin özü üçün işləyənlər, məsələn, seçilmiş vəzifəli şəxslər daxildir. Dövlət müəssisələri, satış üçün müxtəlif özəl mal və xidmətlər təqdim edən və adətən kommersiya əsasında fəaliyyət göstərən, dövlət mülkiyyətində olan, özünü maliyyələşdirən kommersiya müəssisələridir (Кокорина О.А., 2015).

Dövlət sektorunun funksiyalarına aşağıdakıları aid edə bilərik:

Sxem 3: Dövlət sektorunun funksiyaları

Mənbə: <https://tr.encyclopedia-titanica.com/significado-de-sector-p-blico> materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dövlət sektoruna daxil olmayan təşkilatlar ya özəl sektorun, ya da könüllü sektorun bir hissəsidir. Özəl sektor müəssisə sahibləri üçün mənfəət əldə etmək məqsədi daşıyan iqtisadi sektorlardan ibarətdir. Könüllü, vətəndaş və ya sosial sektor vətəndaş cəmiyyətini vurğulayan müxtəlif qeyri-kommersiya təşkilatlarına aiddir.

Fəaliyyəti dövlət büdcəsindən asılı olan və onun qarşısında bilavasitə cavabdeh olan bütün qurumlar, dövlət universitetlərində olduğu kimi, muxtariyyətə malik olsalar da, dövlət sektorunun bir hissəsidirlər.

Hökumətin əməliyyatlarının mürəkkəbliyi o qədər böyükdür ki, onun ümumi xərclərinin nədən ibarət olduğunu və nə üçün getdiyini qiymətləndirmək çətindir. Təkcə ABŞ federal hökumətinin büdcəsi 1000 səhifədən çox olan sənəddir və büdcə çərçivəsində fəaliyyətlər asanlıqla bölmələrə bölünmür. Bəzi fəaliyyətlər bir neçə müxtəlif şöbə və ya agentliklərdə həyata keçirilir. Məsələn, tədqiqatlar Müdafiə Departamenti, Milli Elm Fondu, Milli Sağlamlıq İnstitutları və Milli Aeronavtika və Kosmos İdarəsi tərəfindən maliyyələşdirilir. Bundan əlavə, Səhiyyə və İnsan Xidmətləri Departamenti kimi bir departament saysız-hesabsız fəaliyyətlər həyata keçirir, onlardan bəziləri yalnız qeyri-müəyyən şəkildə digərləri ilə bağlıdır. Bundan əlavə, vergilər və xərclər bir neçə müxtəlif səviyyələrdə baş verir: bəzi yerlərdə fərdlər təkcə federal və əyalət vergiləri deyil, həm də məktəb bölgələrinə, qəsəbələrinə, mahallarına, su və kanalizasiya ilə təmin edən yurisdiksiyalarına ayrıca vergilər ödəyirlər.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, dövlət sektoru mütəşəkkil cəmiyyəti təmsil edir. Məhz buna görə də iqtisadiyyat, təhsil, səhiyyə, dövlət xidmətləri, milli təhlükəsizlik, həm daxili, həm də xarici və s. onun düzgün işləməsini təmin etmək onların məsuliyyətidir.

1.2. Dövlət sektorunun formalaşma mərhələləri

Dünya iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə, iqtisadi qloballaşma şəraitində dövlət sektorunun fəaliyyət xüsusiyyətləri daim dəyişir, yeni formalar meydana çıxır, köhnələri isə yeni məzmunla doldurulur. Dövlət sektorunun dövlət müəssisə və idarələrinin idarədilməsi sahəsi kimi dar anlayışı getdikcə öz yerini geniş şərhlə verir, o zaman ki, dövlət sektoruna dünya bazarlarında dövlət korporasiyalarının fəaliyyəti, dövlət səhmlərinin idarə edilməsi daxildir. Söhbət dövlət investisiyalarından və dövlət satınalmalarından, bazar münasibətlərinin iştirakçıları kimi çıxış edən dövlət agentlərinin fəaliyyətindən gedir. Eyni zamanda, dövlətin sosial-iqtisadi məqsədlərinə nail olunarkən sosial müavinətlərin maksimum dərəcədə artırılması baxımından dövlət resurslarından ən səmərəli istifadə əsas vəzifədir.

İqtisadiyyatda baş verən prosesləri tənzimləmək üçün dövlət öz iqtisadi sistemini daxilində dövlət mülkiyyətinin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyatın dövlət sektorunu yaradır. Odur ki, indiki dövrdə mülkiyyət münasibətlərinin islahatı dövlət sektorunun optimallaşdırılması üçün müvafiq restrukturizasiyanı nəzərdə tutmalıdır. Bu, dövlət müəssisələri, idarələri və s. tərəfindən təmsil olunan dövlət əmlakının bütün real növlərinin sistemləşdirilməsini tələb edir (Hypeev P., 2018).

Çünki iqtisadiyyatda bazar islahatlarının həyata keçirilməsi, ilk növbədə, dövlət sektoruna toxunan, sosial-iqtisadi məsələlərin daha səmərəli həlli və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün bir vasitə deyil, iqtisadiyyatın dövlət sektorunun və onun tərkib hissəsi olan transformasiya prosesində olan dövlət mülkiyyətinin açıqlanması vacibdir.

İqtisadiyyatda dövlət sektoru bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirdiyindən, ilk növbədə, cəmiyyətin iqtisadi həyatını təmin edən ölkənin iqtisadi potensialının formalaşmasına töhfə verir. Onun köməyi ilə dövlət müvafiq rıçaqlardan istifadə edərək iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyir.

Qeyd etdiklərimiz dövlət sektorunun tənzimlənməsinin müxtəlif üsullarıdır ki, onların köməyi ilə dövlət cəmiyyətin iqtisadi sferasına müdaxilə edir.

Bu üsullar iki qrupa bölünür: birbaşa və dolaylı.

Birbaşa üsullar dövlət sektorunun strukturuna və ölçüsünə təsir göstərə bilən və hökumətin məcburiyyət gücü ilə təmin edilən üsullardır. Bunlara daxildir:

Qanunvericilik üsulları. Ölkənin bütün sahibkarlıq subyektlərinin əməl etməli olduğu hüquqi qaydalar. Bu və ya digər subyektə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirməyə icazə verilib-verilməyəcəyini müəyyən edirlər. Belə üsullar təkcə iqtisadi proseslərin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, ölkənin iqtisadi inkişafını da sürətləndirə bilər, eyni zamanda qanunvericilik üsulları sisteminin iqtisadiyyatın real vəziyyətinə uyğun olması vacibdir.

Bunun üçün dövlət sənayeyə giriş üçün maneələr yaradır, bununla da biznesi yalnız etibarlı və məsuliyyətli təşkilatlara aparmaq imkanına zəmanət verir, həmçinin qeydiyyat, ləğvetmə və müflisləşmə prosedurunun tənzimləyir. Bunda iqtisadiyyatda rəqabətin vəziyyətinə nəzarət edən, normadan kənara çıxdıqda inhisarçının bazardakı mövqeyini tənzimləyən, qiymət siyasətinə təsir göstərən və inhisarçının məhsulunun keyfiyyətinə nəzarət edən antiinhisar qanunvericiliyi mühüm rol oynayır.

Özəlləşdirmə dövlət sektorunun tənzimlənməsinin digər effektiv üsuludur. Özəlləşdirmə dövlət əmlakının şəxsi əllərə keçməsidir. Daha sonra dövlət büdcəsinə göndərilən maliyyə nəticəsinin əldə edilməsinə yönəldilir.

İnvestisiyaya gəlincə, dövlət istehsalçıları yüksək keyfiyyətli və tələb olunan mal və xidmətlər istehsal etməyə stimullaşdırmaq üçün müəyyən sənaye sahələrinə investisiya qoymaqla məşğul olur. Üstəlik, maddi-texniki baza da yaxşılaşdırılır. Həm də istehsalın bağlanması və kadrların ləğvini dayandırmaq üçün dövlət bəzi müəssisələrə öz dəstəyini verir (Hypeeb P. 2018).

Dolayı üsullar:

Vergi siyasəti. Bu üsul sayəsində dövlət dövlət büdcəsinə vəsait axınını təmin edir.

Tələbin stimullaşdırılması. Tələbin azalması zamanı onun hərəkətini tənzimləyir. Məsələn, əhalinin gəlirləri artarsa, müəyyən növ mal və xidmətlərə tələbat da artar. Kredit tələbin stimullaşdırılması üsulu kimi də çıxış edir. Əgər dövlət uçot dərəcəsini və məcburi ehtiyat normasını aşağı salsın, o zaman kreditlər

əksər müəssisələr və əhali üçün əlçatan olacaq.

Digər eyni dərəcədə effektiv tənzimləmə üsulu dövlət-özəl tərəfdaşlıqdır (PPP).

PPP, müəyyən bir müddət üçün bağlanan və əsasını bir tərəfdən dövlət tərəfdaşının, digər tərəfdən isə özəl tərəfdaşın resurslarının birləşdirilməsi və risklərinin bölüşdürülməsi olan hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilmiş əməkdaşlıqdır. Qarşılıqlı əlaqədə olan subyektlərin maraqları çox vaxt üst-üstə düşmür. Özəl sektor fərqi ehtiyacı ödəməyə çalışır ki, bu da sadəcə mənfəət əldə etmək deyil, birgə layihədən davamlı gəlir əldə etməkdir, dövlət sektoru isə sosial ehtiyac olan mal və xidmətlərin həcmi artırmaq və keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq istəyir. Ona görə də onların ümumi məqsədi layihənin uğurlu və səmərəli həyata keçirilməsidir.

Özəl sektor subyektlərinin töhfəsi: peşəkar təcrübə, səmərəli idarəetmə, qərarların qəbul edilməsində çeviklik və operativlik, innovasiyalar aparmaq bacarığı, dövlət isə mülkiyyətçinin səlahiyyətləri, vergi və digər güzəştlər, habelə müəyyən məbləğlərin alınmasıdır. Dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığın əsas motivi ictimai maraqları güdməklə dövlət xərclərini minimuma endirməkdir. Həqiqətən də aydındır ki, azad rəqabət şəraitində özəl sektor subyektləri ən aşağı qiymətlərlə daha keyfiyyətli mal və xidmətlər istehsal edə bilirlər.

Beləliklə, dövlət öz iqtisadi və sosial vəzifələrini yerinə yetirərkən özəl sektorun köməyinə müraciət etməklə, bununla da xərcləri azaldır, sosial mal və xidmətlərin keyfiyyətini yaxşılaşdırır.

Birgə layihənin icrası daha səmərəlidir. Bu, dövlət və özəl qurum arasında risklərin bölünməsi səbəbindən baş verir. Özəl qurum nəzarət edə biləcəyi riskləri, məsələn, kapital xərclərini aşmaq risklərini, dövlət isə özəl sektorun idarə edə bilmədiyi riskləri, məsələn, siyasi və qanunvericilik risklərini əlindən alır. PPP prinsipləri, ilk növbədə, inkişafı üçün dövlətin məsuliyyət daşımaları olduğu milli iqtisadiyyatın kapital tutumlu sahələrində investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə münasibətdə tətbiq edilir (Орешин В.П. 2015).

Dövlət sektoru, iqtisadiyyatın bütün səviyyələrdə hökumət tərəfindən idarə olunan müəssisələrdən ibarət hissəsidir. Bura özəl şirkətlər, könüllü təşkilatlar və ev

təsərrüfatları daxil deyil.

Konsentrik dairələr kimi təsvir edildikdə, mərkəzi və submilli dövlət orqanlarında əsas dövlət xidməti dövlət sektorunun daxili dairəsini müəyyən edir. Bu halda, dövlət sektorunun özəl sektordan fərqləndirilməsi nisbətən sadədir. Bu, əmək münasibətləri və dövlət hakimiyyətini həyata keçirmək hüququ baxımından aydın görünür.

Növbəti dairəyə bir sıra müxtəlif sırası-hökumət agentlikləri daxildir, lakin onlar hökumət daxilində birbaşa hesabatlılıq xəttindən kənarında yerləşdirilir. Buna nümunə olaraq sosial təminat fondlarından tutmuş regional inkişaf agentliklərinə qədər hər bir şeyi aid edə bilərik. Xarici şirkətlər dövlət müəssisələri tərəfindən yerləşdirilir, adətən hökumətin mülkiyyəti və ya səhmlərin əksəriyyətinə sahib olması ilə müəyyən edilir.

Dövlət sektoru termini də analitik məqsədlər üçün, xüsusən də özəl sektor və üçüncü və ya könüllü sektordan fərqli olaraq istifadə olunur. Bu, daha geniş iqtisadiyyat daxilində dövlət fəaliyyətlərinin əhatə dairəsinin xəritələşdirilməsinə imkan verir (həmçinin məkan və zaman üzrə müqayisəyə imkan verir). Bundan əlavə, o, ictimai sektorda fərqli nümunələri və əməliyyat prosedurlarını vurğulayır.

Qeyd edək ki, dövlət sektorunun ümumi tərfi sadəcə funksiya deyil, dövlət mülkiyyətini və ya nəzarətini əhatə edir və bununla da, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini və ya dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini əhatə edir.

Beləliklə, müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında dövlət sektorunun inkişafının əsas əhəmiyyətli xüsusiyyətini, onun fəaliyyət göstərməsinin yeni formalarının ortaya çıxmasını ayırd edə bilərik. Azərbaycanda bu forma hazırda dövlətin sosial əhəmiyyətli hədəflərinə çatmaq üçün lazımi resursları səfərbər etmək funksiyasını yerinə yetirməyə çağırılan dövlət korporasiyaları tərəfindən təmsil olunur.

1.3. Dünya ölkələrində dövlət sektoruna ümumi baxış

İqtisadiyyatın inkişafında dövlət sektorunun rolundan danışmadan əvvəl ictimai münasibətlərin dövlət strukturunun mənşəyini xatırlatmaq lazımdır.

Birincisi, icmaların dövlətdə birləşdirilməsində məqsəd ərazi sərhədlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurəti idi ki, bu da ordunun yaradılması və saxlanması və nəticədə vergilərin yığılması zərurətini doğururdu.

İkincisi, birləşmiş ərazilər çərçivəsində əvvəlcə müstəqil, sonra isə kollektiv şəkildə həll edilməli olan mübahisəli məsələlər ortaya çıxdı ki, bu da bu funksiyaları yerinə yetirmək üçün vəsait tələb edirdi.

Üçüncüsü, dövlətin infrastrukturunun inkişafının təmin edilməsi üçün müvafiq vəsait ayrılması tələb olunurdu ki, bu da müvafiq xərclərə ehtiyacın yaranmasına vasitəçilik edirdi. Beləliklə, dövlətin funksiya və vəzifələri daha da artırıldı.

Bu gün dövlət istənilən ölkənin milli iqtisadiyyatının ən böyük iştirakçısıdır. İştirak səviyyəsi müəyyən dövlətin iqtisadiyyatının mövcud modeli, siyasi quruluşu, cəmiyyətin inkişafında dövlətin sosial rolu və digər amillərlə müəyyən edilir.

Ölkənin əksər subyektlərinin böhrandan öz imkanları ilə çıxma bilmədiyi indiki şəraitdə regional siyasətin işlənilib hazırlanması və ardıcıl həyata keçirilməsinin vacibliyi ölkənin bütövlüyü, iqtisadi və dövlətin siyasi müstəqilliyidir. Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin mürəkkəbliyi, problemlərin həlli üçün regional problemlərin seçilməsi üçün vahid normativ şəkildə müəyyən edilmiş prosedurun olmamasıdır.

Ərazi inkişafı problemlərinin həlli regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Dövlət təsirinin proqnozlaşdırma və proqramlaşdırma kimi üsul və formaları daha da inkişaf etdirilməlidir. Proqnozları və proqramları hazırlanarkən regional aspektə xüsusi yer verilməlidir. Bu, bölgələrə mövcud tendensiyaları, sosial-iqtisadi inkişafın təxmini kəmiyyət parametrlərini, bölgələrarası əmək bölgüsündə yerlərini təyin etməyə, iqtisadi və sosial proseslərə öz tənzimləyici təsirlərini təsvir etməyə və tənzimləməyə imkan verən zəruri qaydalar verəcəkdir. Uzunmüddətli və orta müddətli proqnoz və proqramların layihələri federal münasibətlərin iqtisadi mexanizmində mümkün dəyişikliklər də

daxil olmaqla regional iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi məsələlərini əks etdirməlidir (büdcələrarası münasibətlər, vergi sistemində səlahiyyətlərin bölgüsü və s. mülkiyyətin idarə edilməsi və təbii sərvətlərin istifadəsi və digərləri). Effektiv tələbin və onun regional bölgüsünün proqnozlaşdırılması, regional bazarların tədqiqi, regionların maliyyə və digər resurs imkanlarının qiymətləndirilməsi, regionların ən mühüm sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün regionların öz potensialının artırılması yollarının və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi ən mühüm başlanğıc nöqtələridir (Орешин В.П. 2015).

Regional siyasətin həyata keçirilmə formaları arasında hal-hazırda və gələcəkdə bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün federal hədəf proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi xüsusi yer tutur. Hazırlanacaq belə məqsədli proqramların siyahıları orta və uzunmüddətli dövr üçün ümumrusiya konsepsiya və proqramlarının hazırlanması zamanı müəyyən edilir və bu sənədlərə daxil edilir. Regional aspekt nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın struktur yenidən qurulması siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində zəruri halqa olmalıdır. Həyata keçirilməsinin əsas formaları olaraq, payı dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən bölgələrin və sənayelərin inkişafı üçün federal hədəf proqramları ilə yanaşı, bu formalar, onların həyata keçirilməsi üçün rəqabətli və müqavilə sistemlərindən istifadə edərək, dövlətin ən təsirli investisiya layihələrində iştirakı kimi istifadə edilməlidir; milli ehtiyaclar üçün məhsulların tədarükü üçün federal sifarişlərin yerləşdirilməsi; elmtutumlu sənaye sahələrinin və yüksək texnologiyaların inkişafının dəstəklənməsi; beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin aktivləşdirilməsinə kömək; kiçik və orta sahibkarlığa yardım.

Proqnozlaşdırmanın əsas məqsədi davam edən və gözlənilən proseslərin inkişafını, siyasət variantlarının nəticələrini və istifadə olunan tətbiq vasitələrini qiymətləndirməkdir. Həmçinin regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə formalarına aşağıdakılar daxildir:

- resursların bölgələr arasında yenidən bölüşdürülməsi üçün federal büdcənin istifadəsi. Əsas məqsəd bölgələr arasında daha da geniş bir uçurumun, istehsalın azalmasının və müəssisələrin iflasının qarşısını almaqdır;

- müvafiq bölgələrdə iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına kömək edən milli ehtiyaclar üçün məhsul tədarükü üçün dövlət sifarişlərinin yerləşdirilməsi;

- bölgə iqtisadiyyatının yenidən qurulması;

- iqtisadi vəziyyəti ağır olan regionlarda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi.

Dövlət, müəyyən bir bölgənin imkanlarından kənara çıxdıqları bir sıra təşkilatı və iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir. Hədəf proqramlarını nəzərdən keçirsək, onların əsas fərqi strateji vəzifələrin həllinə yönəlməlidir.

Dövlətin regional siyasəti ölkə ərazisinin qəbul edilmiş inkişaf strategiyasına uyğun təşkilinə yönəlmiş dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olmalıdır. Aşağıdakı prinsiplər əsasında təsirli bir regional siyasət həyata keçirilməlidir (Кокорина О.А. 2014):

- bu qərarların aid olduğu mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanlarının qərarlarında bölgələrin maraqlarının nəzərə alınması.

- bölgələrin öz problemlərinin həllində müstəqilliyinin artırılması, yəni təsirli özünüidarəetmənin formalaşdırılması

- dövlətin regional siyasəti ilə regionlar siyasətinin vəhdəti və bir-birini tamamlaması.

Bu baxımdan dövlət hakimiyyəti orqanlarının və təsis qurumlarının dövlət hakimiyyəti orqanlarının səyləri aşağıdakı vəzifələrin həllinə cəmlənməlidir:

- ərazi bütövlüyünün iqtisadi əsaslarının və sabitliyinin möhkəmləndirilməsi;

- iqtisadi islahatların inkişafına və dərinləşməsinə, bütün regionlarda çox strukturlu iqtisadiyyatın formalaşmasına, mal, əmək və kapital üçün regional və ümumrusiya bazarlarının, institusional və bazar infrastrukturunun formalaşmasına kömək etmək;

- regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində həddindən artıq dərin fərqlərin azaldılması, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün öz iqtisadi bazalarının mərhələ-mərhələ möhkəmləndirilməsi, məskunlaşma sistemlərinin rasionallaşdırılması;

- regionlararası infrastruktur sistemlərinin (nəqliyyat, rabitə, informatika və s.) inkişafı.

İqtisadiyyatda dövlət sektoru bir çox dövlətin sosial-iqtisadi məqsədlərinə nail olmaq üçün tənzimləmə vasitəsi kimi fəal şəkildə istifadə olunur. Məsələn, biznes mühitinin pisləşdiyi, depressiya və ya böhran vəziyyətində, özəl investisiyalar azaldıqda, dövlət sektoruna investisiyalar dəyişməz qalmağa meyllidir, çünki dövlət qurumları istehsalın azalmasına və işsizliyin artmasına qarşı mübarizə aparmağa çalışırlar.

Dövlət sektorunun iqtisadiyyata tənzimləyici təsiri çoxşaxəlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin bütün iqtisadi funksiyaları onun əsas xüsusiyyəti məcburi leqallaşdırmaq qabiliyyəti vasitəsilə həyata keçirilir, yəni dövlət əməliyyatların iştirakçılarını öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə məcbur edir. Məsələn, əqd şərtlərinə əməl olunmasının təminatları mülkiyyət hüququnun təmin edilməsi funksiyalarını yerinə yetirən dövlətin xüsusi halıdır, əgər mülkiyyət hüquqları dəqiq müəyyən edilmədikdə və dövlətin məcburi qüvvəsi ilə qorunmazsa, müntəzəm təsərrüfat fəaliyyəti qeyri-mümkündür.

Ona görə də dövlət məcburi təşkilat formasıdır. Məcburiyyət, ilk növbədə, müəyyən fərdlərə fayda gətirə biləcək müəyyən iqtisadi imkanlara çıxışın məhdudlaşdırılmasıdır.

Dövlət maliyyəsinin formalaşması. Əgər dövlət cəmiyyətin iqtisadi həyatına müdaxilə edərsə, onda onun müəyyən resursları olmalıdır: əmtəə və xidmətlərin istehsalı üçün zəruri olan maddi, əmək, puldur.

Əsas vəsait mənbəyi vergi siyasətidir. Dövlət onun yurisdiksiyasına tabe olan şəxsləri onun xərclərinin maliyyələşdirilməsində iştirak etməyə məcbur edir.

Vergitutma problemi ondan ibarətdir ki, eyni zamanda dövlət xərclərinin tələb olunan səviyyəsini təmin etmək, digər tərəfdən isə vergi və hesabat sənədlərinin həqiqiliyini stimullaşdırmaq lazımdır.

İctimai malların istehsalı. İctimai mallar iki xüsusiyyətə malikdir: istehlakda rəqabətə yol verməmək və istisna etməmək.

Qeyri-rəqabət bir çox istehlakçının mövcudluğudur, halbuki onları fərdi istehlakçıya təqdim etmək xərcləri sıfırdır.

İstisna edilməməsi - əlavə istehlakçıların əmtəə əldə etməsinə mane olmağın

texniki mümkünsüzlüyüdür.

Hər iki xassə yüksək dərəcədə xas olan mallara xalis ictimai əmtəə deyilir. Məsələn, təmiz ictimai sərvət milli müdafiə və ya qanunvericilikdir. Bu imtiyazlar hər kəsə fayda gətirir və bu üstünlüklərin ölçüsü istehlakçıların sayından asılı deyil.

Şəxsi kapitalın yetərinə çatmadığı fəaliyyət sahələrində yeni obyektlərin yaradılması və ya onların genişləndirilməsi və köhnələrinin yenidən qurulması.

Məsələn, dövlət sektoru elmi-tədqiqat işlərində, kadrların hazırlanmasında və yenidən hazırlanmasında böyük rol oynayır (Кокорина О.А., 2015).

Müasir iqtisad elminin nümayəndələri dövlət tənzimlənməsi prosesinin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmalar formalaşdırmışlar. Belə ki, irəli sürülən elmi yanaşmanın tərəfdarları qeyd edirlər ki, regional iqtisadiyyat tənzimlənən sistem çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Subyektlərin davranışlarını müəyyən edən və təsir göstərən xarici mühitə bunlara daxildir:

- şirkətdaxili əlaqələr;
- digər firmalarla müqavilə münasibətləri;
- xarici iqtisadi əlaqələr;
- bazar şərtləri;
- kredit vermək;
- risk sığortası;
- hüquq normaları, standartlar.

İnstitusional təhlil baxımından regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi, bunun həyata keçirildiyi və həyata keçirildiyi qurumlar sistemi kimi şərh edilə bilər. Bu sistemi formalaşdırarkən iqtisadçı alim T. Qolikovanın fikrincə aşağıdakı cəhətləri nəzərə almaq lazımdır:

- regional səviyyədə çoxalma prosesi üçün müvafiq hüquqların və ya mənbələrin olmaması;

- dövlət təsiri müvafiq normativ-hüquqi baza ilə təmin edilməlidir;

Dövlətin regional sosial-iqtisadi proseslərə aktiv tənzimləyici təsirinin zəruriliyi digər alimlərin əsərlərində dəfələrlə vurğulanmışdır. Məsələn, V. Laptev hesab edir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid əvvəlcə iqtisadi fəaliyyətin dövlət

tərəfindən tənzimlənməsinin, tamamilə özünü tənzimləmənin tamamilə rədd edilməsi kimi qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatına keçiddə dövlət tənzimlənməsinin zəruri olduğunu anlamaq vaxtı gəldi, iş qanunvericiliyində yalnız şəxsi maraqlara diqqət yetirmək mümkün deyil, çünki bunlar ictimai maraqlarla birləşdirilməlidir. Deməli, onun fikrincə, klassik nümunəsi bazar olan özünütəşkilat bu və ya digər dərəcədə kifayət qədər sabit iqtisadi sistemlərə xasdır, lakin bir sistemdən digərinə keçid zamanı səmərəsizdir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesində alim dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm konkret vəzifələrini müəyyən edir:

1. qarışıq iqtisadiyyata xas olan yeni mülkiyyət münasibətləri sisteminin formalaşması;
2. rəqabət mühitinin yaradılması, kiçik biznesə dəstək, əkinçilik;
3. bazar tipli iqtisadiyyatın - ikipilləli bank sisteminin, sığorta və investisiya şirkətlərinin, birjaların infrastrukturunun təmin edilməsi;
4. makroiqtisadi sabitləşməyə, qiymətlərin liberallaşdırılmasına nail olmaq;
5. ağır iqtisadi şəraitdə klançılığın qarşısının alınması, korrupsiyaya qarşı mübarizə;
6. əyalətdə və bölgələrdə sosial-iqtisadi proseslərin uzunmüddətli proqnozlaşdırılması və indikativ planlaşdırılmasının aparılması.

Hesab edirik ki, dövlətin fəal tənzimləyici rolu olmadan regionların sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək mümkün deyil.

Dövlət sektoruna investisiyaların artırılması. Dövlət sektoru dövlətin nəzarət paketinə və ya əhəmiyyətli paya malik olduğu qarışıq şirkətlərin siyasətinə təsir etməklə iqtisadiyyata tənzimləyici təsir göstərir. Şirkətlərin səhm paketlərini idarə etməklə dövlət orqanları investisiyaları tənzimləmək imkanına malikdir, bankların səhm paketlərini idarə etməklə dövlətin iştirakı ilə kommersiya banklarının müəyyən resursları dövlət proqramlarına uyğun olaraq investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsinə yönəldilə bilər.

Məsələn, Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı vasitəsilə dövlət sektoru maliyyə bazarında tənzimləmə funksiyalarını yerinə yetirir:

- faiz dərəcələrini müəyyən edir;
- qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatlar həyata keçirir;
- məzənnəyə təsir edir və s.

Beləliklə, dövlət sektoru pul siyasəti vasitəsilə iqtisadi artıma fəal təsir göstərir.

Büdcədə əhəmiyyətli vəsait toplayaraq dövlət kommertiya banklarına, özəl firma və şirkətlərə kreditor kimi çıxış edir və çox vaxt özü də borcalana çevrilir.

Maliyyə aləti kimi dövlət mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsinin rolunun və yerinin müəyyən edilməsi ilə bağlı vəziyyət daha mürəkkəbdir. Özəlləşdirmə büdcənin birdəfəlik doldurulması mənbəyi deyil, dövlət əmlakının vahid dövlət siyasətinə uyğun idarə olunması vasitəsi olmalıdır.

Dövlət sektoru sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün mühüm vasitədir.

Dövlət mülkiyyətçi kimi alqı-satqı müqavilələri, müqavilələr, sifarişlər və s. sərbəst bağlamaq yolu ilə bazar münasibətlərində fəal iştirak etməklə bazara, onun qiymətlərinə, tələb və təklifin nisbətinə, resurslardan istifadəyə təsir göstərir.

Dövlət idxalın əvəzlənməsinin inkişafı, sahibkarlığın inkişafı üçün ərazi şəraitinin bərabərləşdirilməsi istiqamətində dövlət sektoru müəssisələrinə təsir göstərir.

Uzun müddət yerli ədəbiyyatda dövlət sektorunun tədqiqi iqtisadiyyatın milliləşdirilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq və dövlət mülkiyyətinin mütləq üstünlüklərini sübut etmək məqsədi daşıyırdı. Ötən əsrin sonlarında özəlləşdirməyə böyük əhəmiyyət verən iqtisadçılar dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi məsələlərinə az diqqət yetirməyə başladılar. Dövlət mülkiyyətinin əsas xüsusiyyətlərinə marağın canlanması 21-ci əsrin əvvəllərində, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin dövlətin rolunun yenidən qiymətləndirilməsini tələb etdiyi və yeni dövlət sektorunun idarə olunmasının ilk təcrübəsini təhlil etmək imkanı yarandığı zaman baş verdi.

Məsələn, dövlət iqtisadi tənzimləmə sistemində dövlət orqanlarında təsərrüfat subyektlərinə və proseslərə, onların özünütəşkili və həyata keçirilməsinə təsir göstərmək, bu prosesdə iştirak etmək öhdəliyinə malikdir. İdarəetmə dövlətin və ictimai maraqların qorunmasını təmin edir. Buna görə də dövlətin daha geniş iqtisadi

standartlaşdırılması iqtisadi inkişaf, planlaşdırma, maliyyələşdirmə, büdcə zamanətləri, vergitutma, kreditləşdirmə, idarəetmə, mühasibat uçotu və s. şikayətlərə baxılması prinsiplərini və mexanizmlərini əks etdirir.

İndi isə gəlin bəzi ölkələrdə dövlət sektoruna qısaca nəzər salaq.

Çin

Çində 150 000-ə yaxın dövlət müəssisəsi (DİM) var və onların bir çoxu birbaşa dövlət orqanı olan Dövlət Aktivlərinə Nəzarət və İdarəetmə Komitəsinin (Sasac) idarəsi altındadır.

Çin 1978-ci ildə iqtisadi islahatlara başlayanda dövlət müəssisələri Çinin ümumi daxili məhsulunun təxminən 80%-ni istehsal edirdi. İndi bu, təxminən 18%-ə düşüb, lakin dövlət müəssisələri Çin iqtisadiyyatında güclü qüvvə olaraq qalır, çünki onlar hələ də Çinin 750 milyon işçi qüvvəsinin təxminən yarısını işə götürürlər və sənaye aktivlərinin 50%-dən bir qədər çoxuna nəzarət edirlər. Bundan əlavə, onlar enerji, telekommunikasiya, maliyyə xidmətləri və nəqliyyat kimi iqtisadi mənzərənin bəzi əsas sektorlarında üstünlük təşkil edirlər.

Çin dövlət bölmələri xaricilərin əksəriyyəti üçün sirli olaraq qalmağa davam edir. Konfutsi mədəniyyəti və Çin liderlik üslubları Çinin yüksək mərkəzləşdirilmiş, iyerarxiy və ciddi nəzarət edilən dövlət sektorunda üstünlük təşkil edir.

Məsələn, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ABŞ, İngiltərə və bəzi digər ölkələrdə dövlət sektoru birbaşa olaraq milli iqtisadiyyata təsir göstərdiyindən dövlət dövlət mülkiyyətinə, onun artım mənbələrinə nəzarəti heç vaxt buraxmayıb. Xüsusilə, dövlət investisiyalarını artırmaqla istehsalın miqyasının genişlənməsinə və bazarın əmtəə və xidmətlərlə dolmasına, dövlət nəzarətində olan şirkətlərin iqtisadi, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına töhfə vermək olar.

Dövlət sektoru dövlət tərəfindən təsərrüfat obyektlərinin tikintisi, habelə müəssisələrin və digər daşınmaz əmlakın xüsusi mülkiyyətçilərdən, habelə səhm paketlərinin alınması nəticəsində yaranır. Milliləşdirmə adlanan bu proses bazar iqtisadiyyatı sisteminin inkişafının kritik dövrlərində onun sabitləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün kifayət qədər güclü vasitədir.

İqtisadiyyatın ən inkişaf etmiş dövlət sektoru G7 ölkələrindən biri olan

Fransadadır. Fransada dövlət maliyyə resursları və xidmətlər baxımından ölkədə birinci olan Paris Milli Bankının kapitalının 80%-nin sahibidir. Sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət Fransa bazarının lideri, Avropanın əsas sığorta şirkətlərindən biri olan Paris Sığorta İttifaqının kapitalının 75%-nin səhmdarıdır. Fransa dövləti kapitalın 50%-dən çoxuna sahibdir: alüminium istehsalı, neft-kimya şirkətində, neft, kimya və əczaçılıq məhsullarının çıxarılması və emalı üçün.

Təsərrüfat obyektlərinin milliləşdirilməsi İtaliyada da uğurla həll olunur, burada elektrik enerjisi sənayesinin milliləşdirilməsi vaxtında ən son olmuşdur. Bu gün İtaliyanın yalnız bir dövlət holdinqi iqtisadiyyatın qara metallurgiya, elektrik və gəmiqayırma sənayesi, avtomobil yolları, telefon xətləri, hava nəqliyyatı, dövlət televiziya və radio şirkəti kimi mühüm sahələrinə nəzarət edir. Nəticədə, İtaliya iqtisadiyyatında dövlət sektorunun payı ölkənin ÜDM-nin 42%-ə qədərini, o cümlədən sənayedə 30%-ə qədərini təşkil edir. Eyni zamanda, dövlət sektoru bazar münasibətlərinin tərkib hissəsidir və idarəetmənin bazar prinsipləri əsasında inkişaf edir.

Öz növbəsində Yaponiyanın dövlət sektoru mərkəzi hökumətin 120 dövlət müəssisəsini və 1000-ə yaxın yerli hökumət müəssisəsini əhatə edir. Almaniyada dövlət sektorunun payı əsas fondların təxminən 18%-ni və torpaq mülkiyyətinin 50%-ə qədərini təşkil edir. ABŞ-da dövlət torpaq fondu dövlət mülkiyyətinin tərkib hissəsidir. Dövlət sərmayələri aviasiya və raket sənayesinə yönəldilən maliyyə resurslarının 90%-dən çoxunu, təxminən üçdə ikisini elektronika və elektrotexnikaya yönəldir. Rusiya Federasiyasında, məlum olduğu kimi, 90-cı illərin birinci yarısında dövlət müəssisələrinin əksəriyyətinin özəlləşdirilməsi sürətləndirilmiş sürətlə həyata keçirilmişdir ki, onların ümumi sayı 90-cı illərin sonunda 127,7 min təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektoru ölkənin ümumi daxili məhsulunun təxminən 70%-ni təşkil edir. Ölkəmizdə dövlət əmlakının bütün idarəçiliyi dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə və büdcə prosesinə ixtisar olunur.

Bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadiyyata müdaxilə edir ki, bu da adətən bazar çatışmazlıqlarının aradan qaldırılmasına yönəlir. Bu baxımdan mövzu müasir

dövr üçün çox aktualdır. Bu əsasda biz dissertasiya işində dövlət sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məsələsini işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin timsalında araşdıracağıq.

Beləliklə, iqtisadiyyatın dövlət sektoru dövlətin öz fəaliyyətini həyata keçirən mexanizmlər məcmusudur. Bu mexanizmlər cəmiyyətdə dövlət tənzimləmə ehtiyaclarına uyğun olaraq bölüşdürülür, dövlətin əsas funksiyaları isə məhz bazarın tənzimlənməsinin yetərli olmadığı və cəmiyyətin zəruri ehtiyaclarını təmin edə bilməyən sahələrdə təmsil olunur.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ (İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİN TİMSALINDA)

2.1. Azərbaycan respublikasının dövlət sektorunun formalaşması

Azərbaycanın ilk hökumətinin planlı-inzibati iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidi həyata keçirməyə başladığı başlanğıc şərtlər son dərəcə əlverişsiz idi. 1990-cı illərin əvvəllərində bütün postsovet məkanında həyata keçirilən radikal və tələsik qiymət liberallaşdırılması inflyasiyanın kəskin sürətdə artmasına səbəb oldu. Keçmiş sovet respublikalarının sənaye müəssisələri arasında kooperasiya əlaqələrinin pozulması ilə Azərbaycanın xalq təsərrüfatı kompleksi durğunluq vəziyyətinə düşdü. Ölkədə müəssisələrin bağlanması, işsizliyin artması, inflyasiya, vətəndaşların şəxsi vəsaitlərinin dəyərdən düşməsi, sosial gərginliyin artması ilə müşayiət olunan dərin iqtisadi böhran müşahidə olundu.

SSRİ-nin dağılması müstəqil Azərbaycanın rəhbərliyindən yeni iqtisadi və maliyyə infrastrukturunu yaratmağı tələb etdi. 1992-ci ildə Azərbaycan Milli Bankı fəaliyyətə başladı və milli valyuta olan manat ilkin olaraq Rusiya rubluna bağlanaraq dövriyyəyə buraxıldı. (1993-cü il yanvarın 1-dək tədavüldə olan milli valyutayı rus rublu da müşayiət edirdi.) İdarəetmə strukturunda islahatlar həyata keçirilməyə başlandı - Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, Antiinhisar Komitəsi, Sahibkarlığa Kömək Fondu, Xarici İnvestisiyalar Komitəsi və s. yaradılmışdır; qiymətli kağızlar və birjalar haqqında qanunlar qəbul edildi. Eyni zamanda hökumət dövlət mülkiyyətində islahatlara başladı. 1992-ci ildə özəlləşdirmənin aparılması vəzifəsi ona həvalə edilmiş Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi (ƏMDK) yaradıldı və 1993-cü ilin əvvəlində Milli Məclis “Özəlləşdirmə haqqında” qanun qəbul etdi.

Lakin dövlət büdcəsinin 50%-dən 70%-ə qədərini mənimsəyən Qarabağ münaqişəsi ilə kəskinləşən iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi şəraitində respublika hökuməti köklü iqtisadi islahatlara cəsarət etmədi. Özəlləşdirmə haqqında qanun 1993-cü ilin əvvəlində qəbul edilsə də, obyektiv və subyektiv səbəblər nəticəsində Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi digər MDB ölkələrinə nisbətən

xeyli gec, yalnız 1996-cı ildə başlandı. Özəlləşdirmə haqqında qanunun gec qəbul edilməsi respublika iqtisadiyyatının vəsaitlərin əhəmiyyətli hissəsini itirməsinə səbəb oldu. Özəlləşdirmənin başlanğıcında əhalinin əmanətlərinin böyük bir hissəsi respublikadan kənara (əsasən Rusiyaya) göndərildi, hiperinflasiya nəticəsində devalvasiyaya uğradı (1994-cü ildə qiymət artımı ayda 500%-ə çatdı) və ya müxtəlif maliyyə piramidalarında və digər maliyyə fırıldaqlarında yoxa çıxdı.

Yuxarıda qeyd olunan qlobal geosiyasi proseslərə intellektual reaksiya fonunda Azərbaycanın milli müstəqilliyinə gedən yol onun üçün həyati əhəmiyyət kəsb edirdi və buna uyğun olaraq regional proseslərin daxili siyasi proseslərə paralel təsir aspekti də düzgün müəyyən edilməlidir. Xarici siyasət xeyli dərəcədə daxili siyasi proseslərdən asılı idi və o dövrdə Azərbaycanın mövcud ictimai-siyasi vəziyyətini nəzərə alsaq, bu, çox çətin iş idi. Belə çətin bir dövrdə Heydər Əliyevin ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışı ona gətirib çıxardı ki, fundamental məsələlərdə köklü islahatlar siyasətin predmetinə çevrilib. Köklü islahat həyatın bütün sahələrində geniş dəyişikliklərə səbəb oldu. Milli dövlət konsepsiyasının modeli və prioritetləri müəyyən edilib. O cümlədən, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təhdid edən potensial risklərin monitorinqi aparılıb, ölkənin inkişafı ilə bağlı dövlət siyasəti tam müəyyən edilib (http://anl.az/el/alf25/sha_disr&p.pdf).

Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan, müstəqil siyasi qüvvə kimi müasir dövrümüzdə regional və beynəlxalq siyasətdə fəal iştirak edən Azərbaycan Respublikasının tarixi şərait baxımından mövcudluğu üçün əlverişli şərait vardır. Müasir Azərbaycan dövləti çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, milli istiqlaliyyətin təminatçısı olmaqla, güclü dövlət konsepsiyası-prinsipi çərçivəsində ən böyük dövlətlərin iqtisadi, siyasi və hərbi-strateji planının siyasi konsepsiyalarına istinad edir. Gənc respublikanın hərbi-strateji planda texnoloji üstünlüyə əsaslanan demokratik hüquqi dövlət quruculuğu prosesinə paralel inkişaf tempi bu gün bütün dünya dövlətlərini sevindirir.

Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişafı təkə onun potensialını gücləndirmir, həm də məqsədlərinə nail olmaq baxımından davamlı inkişafa təkan verir. Azərbaycanın tarixi şəraiti kontekstində digər ölkələrin yarım əsrdə keçdiyi yol əsrin

üçdə birindən də azdır. Nəticədə güclü dövlət konsepsiyasının Azərbaycan modeli nümunəvi model, yaradıcı missiyası sayəsində konseptual-praqmatik sistem təəssüratı yaradır. Bu səbəbdən bu sistem unikalıdır və rəşional realist konsepsiya modelinə uyğundur. Amma bu reallıq da təsadüfi deyil. Qüdrətli dövlət konsepsiyası davamlı inkişafa və dəqiq planlara əsaslanan düşünölmüş siyasətin məhsuludur. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması prosesi tamamilə fərqli cəhətləri üzə çıxardı. Tarixi şəraitin düzgün qiymətləndirilməməsi nəticəsində Azərbaycanın milli müstəqilliyi faktiki təhlükə altına düşdü. Artıq müstəqilliyinin ilk illərində siyasi rəhbərliyin qeyri-peşəkar münasibəti, ölkədə və regionda baş verən proseslərə intellektual reaksiya verə bilməməsi, geosiyasi şəraitin təsiri gənc respublika üçün təhlükəli vəziyyət yaratmışdı. Geosiyasi vəziyyətin düzgün qiymətləndirilmədiyi bir şəraitdə xarici siyasətin qeyri-müəyyənliyi reallığa çevrilib (http://anl.az/el/alf25/sha_disr&p.pdf).

İqtisadi inkişaf həm daxili siyasi sabitliyə, həm də dövlətin ümumi inkişafına potensial töhfə verə biləcək bir strategiya idi. Geosiyasi üstünlük iqtisadi inkişaf strategiyasının paralel müəyyənləşdirilməsi fonunda əldə edilib. Bu kontekstdə iqtisadi islahatlar əsasən saxlanılmış və davam etdirilmişdir. Paralel olaraq, Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə qlobal geosiyasi və iqtisadi proseslərin təsirini nəzərə alaraq enerji siyasətini formalaşdırırdı. Enerji siyasəti, geosiyasi təhlükəsizlik və regional əməkdaşlıq siyasətinin prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi çərçivəsində bu sahələr ilk növbədə prioritet sahələr kimi işlənib hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, Azərbaycan çoxtərəfli qarşılıqlı etimada əsaslanan münasibətlər sisteminin formalaşması ilə regionun təhlükəsizliyi baxımından vahid balanslaşdırılmış strategiya prinsiplərinə uyğun olaraq strateji komponentləri düzgün və ardıcıl şəkildə həyata keçirə bilməli idi.

Azərbaycan ÜTT-nin üzvü deyil, müşahidəçidir. O, Avrasiya İqtisadi Birliyinin üzvü deyil, lakin Avropa İttifaqının Şərqi Avropa Tərəfdaşlığı üzrə Qonşuluq Siyasətinin (EAP) üzvüdür. Bu təşəbbüslər Aİ-nin Azərbaycanla iqtisadi inkişaf, idarəetmə, kommunikasiyalar və ictimaiyyətlə əlaqələr sahəsində əməkdaşlığını daha da gücləndirəcək. Avropa İttifaqı (Aİ) ilə ticarət əlaqələri 1999-

cu ildən müzakirə edilir və daha əhatəli ticarət danışıqları 2017-ci ildə başlayıb.

Yalnız kiçik bir hissəsi ilə neft və qaz sənayesi Azərbaycanın bütün ixracını təmsil edir. Ölkənin ən mühüm ixracatı xam neftdir (82 faiz), ikinci yerdə qaz (9,1 faiz) və emal olunmuş məhsullar (2,3 faiz) gəlir. Kiçik metal ixracından başqa, digər ixracın payı çox aşağıdır. Azərbaycan öz xam karbohidrogeninin böyük hissəsini ixrac edir, ondan sonra ən çox hazır sənaye məhsulları və istehlak malları gəlir. Əsas məhsullar (25 faiz) avtomobillər (11 faiz, əsasən avtomobillər, idxalın 3,9 faizini təşkil edir), o cümlədən metallar (10 faiz), kimyəvi maddələr (10 faiz) və tərəvəzlərdir (8 faiz). O, Azərbaycanın avtomobillərdən sonra ikinci ən böyük neft emalı zavodudur.

Azərbaycanın əsas ixrac bazarı Avropa İttifaqı (ixracın 59,2 faizi), xüsusilə İtaliya (33 faiz), Çexiya (5,4 faiz), Almaniya (4,9 faiz) və Portuqaliyadır (4,7 faiz). Aİ hüdudlarından kənarında əsas ixrac təyinatlı ölkələr sırasına Azərbaycanın yaxın tarixi, mədəni və linqvistik əlaqələri olan Türkiyə (8 faiz), Kanada (6 faiz) və İsrail (4,5 faiz) daxildir. Azərbaycanın keçmiş Sovet İttifaqında ən mühüm ixracat istiqamətləri qonşu Gürcüstan (3,8 faiz) və Ukraynadır (2,5 faiz), Rusiya isə cəmi 1,4 faizdir. Avropa İttifaqı blok kimi Azərbaycanın ən böyük idxal mənbəyidir (25,5 faiz), onlardan Almaniya (5,6 faiz), İtaliya (3,6 faiz), Böyük Britaniya (3,3 faiz) və Hollandiya (2 faiz) Azərbaycanın əsas idxal mənbəyidir. Azərbaycanın qonşu ölkələri olan Rusiya Federasiyası (17 faiz) və Türkiyə (15 faiz) Azərbaycanın əsas idxal ölkələridir, üçüncü yerdə Çin Xalq Respublikasıdır (9,7 faiz).

Dünya Bankının “Doing Business” hesabatına əsasən, ölkədə tikintiyə icazələr, elektrik enerjisi təchizatı, əmlakın qeydiyyatı, kreditlərin alınması, minoritar investorların qorunması, vergilərin ödənilməsi, transsərhəd ticarət və müflisləşmənin həlli sahələrində əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilib. Bu islahatlar 2018-ci ildəki 57-ci yerdən 2019-cu ildə 190 ölkə arasında 25-ci yerdə olan və dünyada öz fəaliyyətini ən çox yaxşılaşdıran ilk on ölkə arasında yer alan ölkədə biznesin aparılmasının ümumi asanlığını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırdı.

OECD-nin Azərbaycanda apardığı ən son sorğulardan birinin göstərdiyi kimi, biznes də Azərbaycandakı islahatları müsbət qəbul edir: şirkətlərin 50 faizindən

çoxu bütün islahatları “yaxşı” və ya “çox yaxşı” hesab edir. Müəssisələr tərəfindən müsbət qarşılanan islahatlara şirkətlərin yoxlamalarının dayandırılması (şirkətlərin 86 faizi bunun yaxşı və ya çox yaxşı olduğunu bildirib) və onlayn lisenziya xidmətlərinin və viza xidmətlərinin təqdim edilməsini əhatə edir. Vergi sisteminin sadələşdirilməsi və gömrük sisteminin sadələşdirilməsi kimi digər təşəbbüslər də Azərbaycanda sahibkarlar tərəfindən müsbət qarşılanır.

Bununla belə, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün bu cür islahatlara baxmayaraq, Azərbaycan hələ də bacarıqların inkişafını təşviq etmək, möhkəm rəqabəti artırmaq və qeyri-müəyyənliyi azaltmaq qabiliyyətini təkmilləşdirməyə ehtiyac duyur. Təkmilləşdirilmiş tənzimləyici çərçivələrə baxmayaraq, mövcud biznes mühiti yeni şirkətlərin bazara daxil olmasına və mövcud müəssisələrin genişlənməsinə mane olmağa davam edir. OECD tərəfindən sorğu edilən bəzi şirkətlərə görə, hökumətin hədəf aldığı sənayelərdə dəyişkənlik var ki, bu da şirkətlər üçün qeyri-müəyyənlik yaradır və təşəbbüslərin effektivliyinə mane olur. Şirkətlər islahat gündəliyinə daha çox uyğunlaşma və uzunmüddətli öhdəliyi yüksək qiymətləndirəcəklər.

Ölkənin rəqabət üstünlüklərini artırmaq üçün dövlətin rolunun getdikcə daha da vacib olması faktı yeni deyil. Dünya iqtisadi münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsinin artan rolu bir çox səbəblərlə əsaslandırılır. Məsələn, beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək üçün bu, beynəlxalq istehsal münasibətlərinin inkişafı, məhsuldar qüvvələrin inkişafıdır. Müvafiq olaraq, xarici ticarət əlaqələrinin idarə edilməsi və nəzarət sisteminin özünü və bütövlükdə təsərrüfat mexanizmini təkmilləşdirmək lazımdır. Səmərəliliyin artırılması zərurəti təşkilati sistemlərin qurulmasında, təsərrüfat idarəetməsinin dövlət orqanlarının bir-biri ilə əlaqəli vahid strukturunun yaradılmasında müxtəlif amillərin nəzərə alınması ilə kompleks yanaşmanın vacibliyi ilə bağlıdır.

Onu da qeyd etmək vacibdir ki, seçilmiş strategiyanın əsas xüsusiyyətlərində müxtəlif altsistemlərin inkişafındakı nisbətləri, seçilmiş inkişaf istiqamətinin həyata keçirilməsinin müxtəlif mərhələlərində onların fəaliyyətinin səmərəliliyini nəzərə almaq lazımdır. Təbii ki, prosesdə dövlət orqanları iqtisadiyyatın dövlət sektorunun

inkişaf strategiyasına əlavə komponentləri, tələbləri müəyyən edə bilər. Eyni zamanda, təsis subyektlərinin icra hakimiyyəti uzunmüddətli proqramlar hazırlaya bilər ki, bu proqramlar müvafiq hökumətin nümayəndəli orqanı tərəfindən təsdiq edilməlidir. Uzunmüddətli hədəf layihələrin siyahısı, çox vaxt proqnozlaşdırma ilə müəyyən edilən müəyyən bir müddət ərzində prioritetlər əsasında formalaşır. Büdcədən maliyyələşdirilməsi üçün təklif olunan uzunmüddətli hədəf proqramında texniki-iqtisadi əsaslandırma, proqramın icrasının nəticələrinin sonrakı proqnozu, habelə yerli özünüidarəetmə orqanının adı göstərilməlidir.

Təbii ki, layihə düzgün tərtib edildikdə, onun işlənməsini xeyli asanlaşdırır. Məqsəd proqramı, qarşıya qoyulan vəzifələrin həllini təmin edən elmi-tədqiqat, istehsalat, sosial-iqtisadi və digər fəaliyyətlər kompleksi ilə resurslar, icraçılar və icra müddətləri baxımından məhduddur. Bundan əlavə, dövlət tənzimlənməsi prosesi bəzi funksiyaları da əhatə edir.

Uyğunlaşma funksiyası - fizioloji ehtiyacları, əlverişli iş şəraitini və s. ödəməklə uyğunlaşmanı təmin edir.

Növbəti funksiya sosial qrupda motivasiya komponenti və stimül olan şəxsi məqsədlərə nail olmaq üçün karyera imkanlarının həyata keçirilməsi ehtiyaclarının ödənilməsinə əhatə edir. Fərdlər arasında münaqişələrin həlli, işin tənzimlənməsi və əlaqələndirilməsi ilə bağlı mövcud təşkilati çətinliklərin həlli inteqrasiya funksiyasına tapşırılır.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlət siyasəti istehsalat, elmi-texniki potensialın tələb olunan səviyyədə saxlanmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, ölkə daxilində həm sosial, həm də siyasi münaqişələrin qarşısının alınmasına yönəldilməlidir.

Bu strategiya qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının formalaşdırdığı təhlükəsizlik sistemi vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

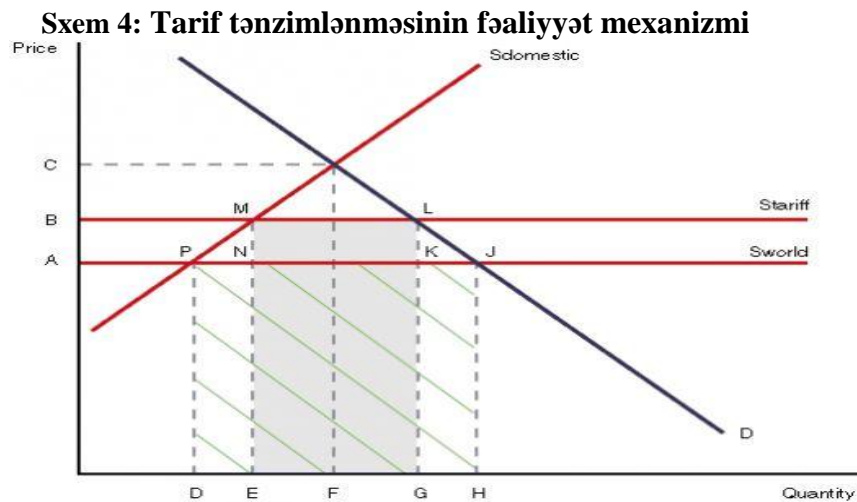
Xarici ticarət siyasətinə gəldikdə isə o, gömrük-tarif tənzimlənməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu, daxili bazarın qorunmasına yönəlmiş siyasətə malik idxal tarifi və yerli istehsalçıları ixrac etməkdən çəkindirən ixrac gömrük tarifi və qeyri-tarif tənzimlənməsidir (kvota və lisenziyalaşdırma).

Gömrük tarifi bir sıra funksiyaları yerinə yetirir:

- ixracı və ya idxalı məhdudlaşdırmaqla daxili bazarın qorunması;
- milli istehsalçıların inkişafı;
- rüsumların qarşılıqlı azaldılması şəklində tərəfdaşlardan ticarət və siyasi üstünlüklər əldə etmək uğrunda mübarizədə təzyiq alətidir;
- malların keçirilməsinə ətraflı dövlət nəzarətini təmin edir;
- dövlət büdcəsinin doldurulması üsullarından biridir.

Tarif tənzimlənməsinin fəaliyyət mexanizminin əyani nümayişi üçün:

C nöqtəsindəki bu ölkə beynəlxalq əmtəə mübadiləsində iştirak etmir. O, tarazlıq nöqtəsində olmaqla öz daxili ehtiyaclarını təmin edir. Ölkə ticarətə başlamaq qərarına gəldikdən sonra açıq iqtisadiyyat siyasətində dünya qiymət səviyyəsini əks etdirən növbəti qiymət xətti (qiymət xətti) S dünyası ilə qarşılaşır. P nöqtəsində yerli istehsalçılar D miqdar mal istehsal edir, H məbləğində J bəndi ölkə daxilində ümumi tələbi əks etdirir. Buna görə də, $H - D = \text{idxal}$. Bir ölkə tarifə daxil olduqdan sonra daxili qiymət səviyyəsi S dünyasından S tarifinə yüksəlir. Bu, yerli istehsalçıları stimullaşdırır, yerli istehsal D-dən E-yə yüksəlir, idxal azalır ki, bu da tarifin məqsədlərindən biri idi. Beləliklə:

Mənbə: <https://discover.hubpages.com/education/Globalization-The-Barriers-to-International-Trade>, materialları əsasında tərtib edilmişdir.

BLJA - müştəri artıqlığı itkiləri - istehlakçılar tərəfindən itirilən hissə, yəni istehlakçının maddi itkisi;

BMPA - istehsalçıların profisiti - yerli istehsalçılar üçün uduşlar (qiymət artımı səbəbindən);

NMLK- tarifdən dövlət gəliri - tarifdən əldə edilən gəlirdən ölkə büdcəsinin doldurulması;

PMN + KLJ - ölü çəki itkiləri və ya qorunma dəyəri - zərər və ya proteksionizm qiyməti.

Tarifin bütün əhəmiyyətinə baxmayaraq, bu, beynəlxalq ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinin yeganə üsulu deyil. Beynəlxalq ticarəti tənzimləmək üçün qeyri-tarif metodlarından da geniş istifadə olunur (Economic Sciences, 2012).

Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin qeyri-tarif üsullarının sırasına kəmiyyət məhdudiyyətləri, gizli və maliyyə tənzimləmə üsulları daxildir. Kəmiyyət məhdudiyyətləri xarici ticarət dövryyəsinin qeyri-tarif dövlət tənzimlənməsi formasıdır. Burada ixraca və ya idxala icazə verilən malların miqdarı və çeşidi müəyyən edilir. Bu tədbirlər (kəmiyyət məhdudiyyətləri) ölkə hökumətinin sərəncamı ilə və ya seçilmiş məhsul üzrə ticarəti əlaqələndirən müəyyən beynəlxalq müqavilələr əsasında tətbiq edilə bilər. Kəmiyyət məhdudiyyətlərinə kvotalar (kvotaların müəyyən edilməsi), lisenziyalaşdırma və “kөнüllü” ixrac məhdudiyyətləri kimi anlayışlar daxildir.

Kvota müəyyən müddət ərzində müəyyən miqdarda və ya məbləğ daxilində ixrac və ya idxalı məhdudlaşdıran kəmiyyət qeyri-tarif üsuludur. Müvafiq olaraq, fəaliyyət istiqamətlərinə görə kvotalar ixrac və idxala bölünür.

Tariflə kvota arasındakı iqtisadi fərq həm yenidən bölüşdürmə effektinin müxtəlif məzmununda, həm də tarif və kvotanın qaçılmaz olaraq idxala malik olduğu məhdudlaşdırıcı təsirin əla gücündədir. Məhsula tələbatın artması onun daxili bazarda qiymətinin artmasına gətirib çıxarır ki, bu da məhdud miqdarın kökündə dayanır. Nəticə etibarlı ilə, bir məhsula tələbin artması halında idxal kvotası daha məhdudlaşdırıcı olur. İdxal rüsumu isə idxalı yalnız verilmiş həcmdə saxlamağa imkan verir.

Yeni müəssisələrdə elan edilmiş XBİ layihələri üzrə beynəlxalq məlumatlar Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətin transsərhəd investisiyaları haqqında təsəvvür

yaradır. 2003-cü ildən 2017-ci ilə qədər iqtisadiyyata 32,7 milyard ABŞ dolları həcmində yeni müəssisə XBI layihələri cəlb olunub ki, bunun da 50 faizi (və ya 16,3 milyard dollar) kömür, neft və təbii qaz sənayesinə gedib. İnfrastruktur investisiyaları, xüsusən də nəqliyyat sektoruna, regionun digər ölkələri ilə müqayisədə nisbətən böyük həcmdə, təxminən 5 milyard ABŞ dolları (və ya yeni başlayanlar üçün ümumi XBI-nin 15 faizi) cəlb etmişdir. Bu, hökumətin yeni ticarət yollarının və nəqliyyat dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsi, xüsusən Ələt azad ticarət zonasının yaradılması, beynəlxalq dəniz ticarət limanının və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisi ilə bağlı cari prioritetlərinə uyğundur. Başlanğıc şirkətlərə XBI cəlb edən digər sektorlar maliyyə xidmətləri (2,8 milyard dollar), daşınmaz əmlak və metallar (hər biri təxminən 1 milyard dollar)dır. Bütövlükdə, hökumət öz XBI-ni diversifikasiya etmək, kömür, neft və təbii qazda XBI-dən uzaqlaşmaq və qeyri-neft XBI-nin payını 2017-ci ildə ÜDM-in 2,6 faizindən 2025-ci ilə qədər 4 faizə qədər artırmaq zərurətini qəbul edir.

Beləliklə, son illərdə Azərbaycan şirkətlərinin ölkədə fəaliyyət göstərməsi üçün institusional, tənzimləyici və əməliyyat mühitini gücləndirməklə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq üçün böyük islahatlar həyata keçirmişdir. Bu cür islahatlar və proqramlar hökumətin sənayeni inkişaf etdirmək və ölkənin dünyada imicini yaxşılaşdırmaq söylərinin bir hissəsidir.

2.2. Azərbaycanda dövlət sektorunun iqtisadiyyatda yeri

Azərbaycanda ÜDM-də dövlət sektorunun payı 16% təşkil edir. Dövlət müəssisələrinin ÜDM üzrə payı təkcə onun iqtisadi əhəmiyyətini göstərmir, habelə onların iqtisadiyyat üçün mümkün olan risklərini də ehtiva edir. Dövlət müəssisələrinin böyük əksəriyyəti demək olar ki, büdcədən ayırmalar və subsidiyalar hesabına fəaliyyətlərini təmin edə bilər.

2021-ci ilin yanvar-iyun aylarında Azərbaycanda sənayenin ÜDM-də xüsusi çəkisi 39,9 faiz təşkil edib ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4,2 faiz çoxdur.

Agentliyin məlumatına görə, ÜDM-in 10,3 faizi ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri (azalma bir faiz), 7,3 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatının (azalma 0,2 faiz) payına düşüb.

ÜDM üzrə 6,4 faizi kənd, meşə və balıqçılıq, 5,1 faizi tikintinin payına düşüb. ÜDM-in strukturunda bir faizdən az hissəsi mehmanxana biznesi və ictimai iaşənin, 1,8 faiz informasiya və rabitənin, 18,9 faiz iqtisadiyyatın digər sahələrinin payına düşüb. Göstərilən dövrdə məhsul idxalından xalis vergi daxilolmaları 2020-ci ilin yanvar-iyun ayları ilə müqayisədə bir faiz azalaraq ÜDM-in 9,3 faizini təşkil edib.

2021-ci ilin yanvar-iyun aylarında Azərbaycanda ÜDM ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,1 faiz artaraq 39,9 milyard manata çatıb.

Cədvəl 1: Ümumi daxili məhsulda dövlət sektorunun payı, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, faizlə

	1995	1999	2005	2010	2015	2021
Ümumi Daxili Məhsul - cəmi	69,7	36,2	22,2	18,3	18,8	16,5
Sənaye	94,5	56,6	15,5	12,6	17,0	11,2
Tikinti	21,0	34,3	9,6	28,0	15,5	12,5
Kənd təsərrüfatı	38,5	2,0	2,2	0,3	0,2	0,1
Ticarət və xidmətlər	17,6	2,1	2,2	0,8	0,4	0,3
Nəqliyyat	95,4	42,4	62,5	24,7	18,3	15,2
Rabitə	90,0	50,2	19,8	21,4	19,0	18,5
Sosial və sair xidmətlər	75,9	46,8	68,2	53,0	42,2	47,5

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bu imkanlardan çıxış edərək, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında, xüsusən də kənd yerlərində yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçid iqtisadi inkişafın, insanların layiqli iş yerlərinin və sosial rifahının sürətləndirilməsinə, eyni zamanda ekoloji rifahın möhkəmlənməsinə səbəb olacaqdır. Bu problemlərin uğurla həlli regionlarda, o cümlədən kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsini, ölkənin regionlarında potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə bu inkişafın davamlılığının gücləndirilməsini tələb edir. O, ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı siyasi təşəbbüslərin davam etdirilməsini, ümumilikdə altı proqramın işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təklif edir.

Azərbaycan Respublikası Hökumətinin zonaların sosial-iqtisadi inkişafı proqramına (bundan sonra - Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində tam bazar iştirakının (strateji menecerlər, istehsal-texniki və elmi) genişləndirilməsi metodu” Hökumət. Proqram) 2019-2023-cü il iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi məqsədilə (digər müqayisəli üstünlüklər, əlavə dəyərli məhsulların inkişafı və məhsuldarlığın artırılması, sahibkarlığın inkişafı, mal və xidmətlərin istehsalı, rəqabətli bazar mühitinin daha da gücləndirilməsi). avadanlıq, istehsalın modernləşdirilməsi, sosial və marketinq. Maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması, sosial xidmətlərin əhatə dairəsinin artırılması, onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və aztəminatlı əhəlinin əlçatanlığının təmin edilməsi, həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə edilməsi və ekoloji nəzarətin gücləndirilməsi.

Keçmiş sovet respublikalarının müasir bazara keçidlə üzləşdiyi Azərbaycanda məşğulluq problemləri mürəkkəb iqtisadi, sosial, tarixi və siyasi səbəblər, şərait və amillər nəticəsində yaranır.

Son illərdə işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli artımı Respublika və region üçün əhəmiyyətli olmuşdur. Əmək resurslarının əmək prosesinə cəlb edilməsi və səmərəli istifadəsi üçün ölkə səviyyəsində əlavə tədbirlər görülməlidir.

Cədvəl 2: Məşğul əhalinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü

	2005	2010	2015	2018	2019	2020
Məşğul əhalinin sayı, min nəfər	4062,3	4329,1	4671,6	4879,3	4938,5	4876,6
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:						
dövlət	1229,8	1142,7	1176,1	1154,9	1156,8	1123,2
qeyri - dövlət	2832,5	3186,4	3495,5	3724,4	3781,7	3753,4
Məşğul əhalinin sayı, faizlə	100	100	100	100	100	100
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:						
dövlət	30,3	26,4	25,2	23,7	23,4	23,0
qeyri - dövlət	69,7	73,6	74,8	76,3	76,6	77,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/> məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Birincisi, sovet dövründə baş verən sosial dəyişikliklər Qafqazın ümumi əhalisinin artımına mühüm təsir göstərmişdir. 1920-ci ildə Sovet hökuməti qurulanda. Nəzərə alsaq ki, 1991-ci ildə Azərbaycan əhalisi 3,7 dəfə artaraq 1952,2 min nəfərdən 7218,5 min nəfərə çatmışdır.

Ölkənin demoqrafik göstəricilərinin ən mühüm göstəricilərindən biri ölüm səviyyəsidir. Müsbət cəhət odur ki, Azərbaycan əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən körpə ölümünə görə MDB ölkələri arasında sonuncu yerdədir. Azərbaycanda bu rəqəm 9,3 təşkil edir (<https://www.ssu-conferenceproceedings.edu.az/pdf/2021-2.pdf>).

Analitikin performans bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün ilk növbədə ardıcılıq təmin etmək üçün zəruri olan tapşırıqların və meyarların siyahısını müəyyən etmək vacibdir. Belə göstəricilər adətən təsnif edilir (növlər, iqtisadiyyat, sənaye və s.). Nəzərə alınacaq meyarlar və tətbiqlər seçilmiş sənayedən asılı olaraq çox dəyişəcək. Performansı ölçmək üçün göstəricilər iqtisadiyyatdan biliyi olan mütəxəssislər tərəfindən istifadə olunur. Göstəricilərin sayı bəzən ona çata bilər (gəlirlilik, pul vəsaitlərinin hərəkəti və hətta işçilərin dövrüyyəsi, təchizatçı məmnunluğu və innovasiyaya uyğunlaşma qabiliyyəti nəzərə alınmaqla). Mütəxəssis üsulları bəzi parametrləri yoxlamaq və ya müəyyən səbəblərdən istifadə etmək mümkün olmadıqda fəal şəkildə istifadə olunur.

Performans üstünlükləri müəssisənin fəaliyyətinin bir çox aspektlərini nəzərə alır ki, bu da son nəticədə reallığa mümkün qədər yaxın imic yaradır. Bu yanaşmanın

üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, agentliklərin səlahiyyətlərini müəyyən edən amillərin müəyyənləşdirilməsinə diqqət yetirir, eyni zamanda qabaqcıl təcrübələrin müəyyən edilməsi və geniş siyahının hazırlanması zərurətini önə çəkir.

Bundan əlavə, yuxarıda göstərilən statistika geniş istifadə olunur “texniki ekspertlər” öz dəyərlərini subyektiv və şərti adlandırırlar. Əlbəttə ki, bəzi hallarda bu qaçılmazdır, lakin ilk addım kimi dividend bazarından istifadə prioritetlər və şirkətin həyat qabiliyyəti arasında çox güclü riyazi əlaqədir. Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi göstəricilərin ölçülməsinin bir çox üsulları metodoloji çatışmazlıqlara görə heç də həmişə firmanın imkanlarının dəqiq qiymətləndirilməsinə imkan vermir. Prosesin əsas çətinliyi ondan ibarətdir ki, onlardan istifadə etmək üçün təhlil ediləcək obyektlərin böyük məlumat bazasını toplamaq lazımdır ki, bu da belə bir qiymətləndirmənin emal qabiliyyətini və dəyərini çox yüksək edir.

İxtisaslaşmış şirkətlərin və agentliklərin qiymətləndirmə modelləri yalnız şirkətlərin ölçülmüş kredit qabiliyyətini əks etdirir. Eyni qiymətləndirmə modeli bank risklərinin təhlili və qiymətləndirilməsi üzrə Bazəl müqaviləsi çərçivəsində borcalanları daxili qiymətləndirən kredit təşkilatları tərəfindən geniş istifadə olunur.

Nüfuzlu reyting agentliklərinin (Fitch, Moody's, Standard & Poor's, məsələn, Expert RA) apardıqları təhlillərin istənilən şirkətin perspektivlərini daha dəqiq əks etdirəcəyi şübhəsizdir. Borcalanların banklarının qiymətləndirilməsinin real və ya dəqiq olması ilə bağlı heç bir şübhə yoxdur. Bununla belə, rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üsulları məsələsi yalnız qiymətləndirmə modeli ilə məhdudlaşmır. Birincisi, qiymətləndirmə adətən kredit şərtləri ilə əlaqələndirilir və rəqabət qabiliyyətini deyil, şirkətin ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirməyə kömək edir. İkincisi, ixtisaslaşmış qurumların bu modelləri, təbii ki, qapalı və məxfidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu, qiymətləndirməni dəyişir və fırlıqları çox real edir (hətta dünyanın aparıcı agentlikləri 2008-ci ildə likvidlik böhranından əvvəl ilkin qiymətli kağızları yüksək qiymətləndirməkdə ittiham olunurlar). Üçüncüsü, qiymətləndirmə modelinin (iş metodunun) istifadəsi çox əmək tutumlu və çətinidir

və nəticədə yalnız iri şirkətlər və kredit şirkətləri istifadə edə bilər (<http://www.e-qanun.az/framework/22631>).

Təşkilatın rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi həm əldə edilmiş, həm də potensial rəqabət qabiliyyətinə yönəlmiş üçün bu qrupdakı üsullar metodların kombinasiyası ilə müəyyən edilir. Bu üsul müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin onun rəqabət qabiliyyətinin ayrılmaz dəyəri kimi təqdim edilməsinin təsdiqinə əsaslanır. Verilmiş iş vahidi üçün strategiyanın seçimi onun matrisdə harada yerləşməsindən asılıdır. Məsələn, əgər bir təşkilat güclü bazar mövqeyinə və yüksək böyümə sürətinə (ulduzuna) malikdirsə, böyümə strategiyasına əməl edilməlidir. Digər tərəfdən, əgər şirkət kiçik bazar payına və aşağı artım tempinə malikdirsə, o, “kəsmə” siyasətini seçir. Şirkətin bütün məhsul çeşidini öyrəndikdən sonra onun rəqabət mövqeyini qiymətləndirmək və ən yaxşı uzunmüddətli fəaliyyət kursunu müəyyən etmək mümkündür.

Rəqabətqabiliyyətliliklə yanaşı, rəqabət üsullarının nəzəri tədqiqi, eləcə də praktiki qiymətləndirmə çoxdan aktual olmuşdur. Bununla belə, nəticələr göstərir ki, indiyədək müəyyən irəliləyişlər əldə olunub və oxşar mal və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün daha yaxşı üsullar işlənib hazırlanıb. Şirkətlərin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı vəziyyət oxşardır. Hal-hazırda kompleks təhlil və qiymətləndirmənin ümumi qəbul edilmiş metodu yoxdur. Bununla belə, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zərurəti olduqca realdır, çünki uğurun açarı onun bazar şəraitində rəqabət qabiliyyətinin təhlili və alınan qiymətləndirmələr əsasında strategiyanın işlənib hazırlanmasıdır. Rəqiblərin öyrənilməsi ilk növbədə rəqiblərlə müqayisədə onun güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməyi tələb edir. Əgər siz daha ətraflı başa düşməyə çalışırsınızsa, iqtisadi subyektin rəqabət qabiliyyətini nəzərə almalısınız (<http://www.e-qanun.az/framework/22631>):

- rəqabət qabiliyyətinin artırılması siyasətinin işlənib hazırlanması;
- əksikliklərin müəyyən edilməsi;
- şirkətin yeni bazarlara çıxış imkanlarının müəyyən edilməsi;
- investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi;

- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək.

Bir tərəfdən, rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas vəzifəsi tədqiq olunan bazarda müəssisənin mövqeyini müəyyən etməkdir. Bu problemi tədqiq edən hər bir iqtisadçının əsas vəzifəsi rəqabətin meyarlarını, mənbələrini və amillərini müəyyən etməkdir. Başqa nöqteyi-nəzərdən firmalar arasında rəqabət məhsul və məhsullar arasında rəqabət formasını alır, başqa sözlə, şirkətin məhsul bazarında olması məhsulun rəqabət qabiliyyətindən asılıdır. Bu mövqe dəfələrlə iqtisadi təcrübə ilə təsdiq edilmişdir ki, bu da göstərir ki, ümumiyyətlə, rəqabətqabiliyyətli şirkətlər bazarda rəqabət qabiliyyətli məhsullarla təmsil olunurlar. Digər tərəfdən, ehtiyacı olmayan məhsullar istehsal edən uğurlu müəssisə təsəvvür etmək çətindir. Mənim metodoloji tədqiqatımda bu kateqoriyalar məhsul rəqabəti ilə şirkətin uğuru arasında ayrılmaz əlaqə olduğuna görə real şəkildə müəyyən edilmişdir. İstehsal üsulları şirkətin rəqabət qabiliyyətinin məhsulun qiyməti ilə ölçülə biləcəyi fərziyyəsinə əsaslanır: məhsulun rəqabət qabiliyyəti nə qədər yüksək olarsa, şirkətin rəqabət qabiliyyəti də bir o qədər yüksək olar. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bəzi tədqiqatçılar onun bazar payının məhsulun rəqabət qabiliyyətinin ölçüsü kimi istifadə edilməsini təklif edirlər ki, bu da fikrimizcə rəqabəti daha dəqiq əks etdirir. Bu yanaşmanın şübhəsiz üstünlüyü ondan ibarətdir ki, burada müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin ən mühüm komponentlərindən biri olan müəssisənin rəqabət qabiliyyəti nəzərə alınır. Rəqabətli məhsul portfeli olmadan həqiqətən uğurlu biznesi təsəvvür etmək çətindir (https://president.az/files/future_az.pdf).

Mənfi cəhətlər ondan ibarətdir ki, məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyi hələ firmanın növbəti rəqabət üstünlüyü ilə bərabər deyil, çünki məhsulların hər hansı qiymət və ya keyfiyyət üstünlüyü rəqiblər tərəfindən sürətlə kopyalanır və iqtisadi faydalar itirilir. Həmçinin, müəyyən şikayətlərdə məhsulların marketinqi zamanı mühüm qiymət-keyfiyyət nisbətini qiymətləndirmək üçün innovasiya səviyyəsi nəzərə alınmır ki, bu da məhsulların rəqabət qabiliyyətini azaldır.

İdarəetmə strategiyası firmanın bazarda rəqabətli mövqeyini, məhsul çeşidini və məqsədlərinə çatmaq üsullarını yaxşılaşdırmaq üçün proqnozdur. Başqa sözlə, strategiya qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğun “fəaliyyət planıdır”. Yəni əvvəlcə

ekspertlər məqsədləri təqdim edir, sonra isə onlara nail olmaq üçün illik fəaliyyət planı hazırlanır. Strateji planlaşdırma şirkətə gətirdiyi faydaların sayına görə zəruridir. Düşüncəlilik və tarazlıq şirkətin nüfuzu və imici ilə yanaşı, maliyyə faydalarıdır. Ümumiyyətlə, planlaşdırmadan əldə edilən faydaların 6 istiqamətini formalaşdırmaq olar:

1. Strateji planlaşdırma komandada münaqişələrin qarşısını almağa kömək edir. İşçilərin strategiya-tətbiqinin (daxili kommunikasiyaların) formalaşdırılması prosesinə cəlb edilməsi sayəsində menecer gələcəkdə hər cür çətinliklərin yaranmasının qarşısını almaq və onların həlli üsullarını müəyyən etmək şansına malikdir;

2. Qrup tərəfindən qəbul edilən qərar bir sıra alternativləri nəzərdən keçirdiyi üçün sağ qalma şansı daha yüksəkdir. Kollektiv olaraq verilən təkliflər müzakirə olunan problemin həllinin bir neçə yolunun işlənilib hazırlanmasına kömək edir. Uyğun variantların axtarışı və strategiyanın yekun seçimi ən optimaldır, çünki onlar bu strategiyanın hazırlanmasında birbaşa iştirak etmiş müxtəlif mütəxəssislərin fikirlərini nəzərə alırlar;

3. İşçilərin motivasiyası onların strateji planın hazırlanmasında iştirakı ilə əlaqədar artır. İşçi istehsal vəzifələrinin qoyulması və formalaşdırılması ilə bağlı birbaşa qərar qəbul etdikdə, o, bu və ya digər sifarişin və ya sifarişin müddətinin harada başa çatması barədə məlumatı əldə etmək imkanına malik olduğundan, o, daha dərin məlumatlılıqla sifarişlərə reaksiya verəcəkdir. Beləliklə, hər bir işçinin təmsil etdiyi bütün komanda, əslində özü inkişaf etdirən planlarla şəxsən əlaqələndirilir;

4. Kollektivdə və qrupda fərdlər arasında hərəkətlərin ahəngdarlığında problemlər komanda işi nəticəsində azalır. Strateji plan hər bir əlaqənin məsuliyyətini aydın şəkildə müəyyən edir;

5. Müxalifətin azalması və ya deyək ki, qəzəb, dəyişikliklər. Heç kimə sirr deyil ki, tətbiq edilən yeniliklər heç də həmişə anlayışla qarşılanmır, bir qayda olaraq, bu, əsasən, bu yeniliklərin birbaşa müəyyən edilmiş qaydada nəticələrinin qeyri-müəyyənliyi ilə əlaqədardır. Bu, strateji planlaşdırmanın ən mühüm vəzifələrindən

biri müəyyən qərarların qəbul edilməsinin nəticələri ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin azaldılmasıdır;

6. Təsdiqlənmiş aydın strategiyanın və onun formalaşdırılması metodunun (strateji planlaşdırma) olması, nəticədə həm maliyyə, həm də psixoloji tərəfdən faydaya çevrilir. Buna görə də, strateji planlaşdırmanın fundamental faktlarını, vaxt və pul baxımından daha az sərmayə ilə tətbiq edən hər bir rəhbər öz işində yüksək səmərəliliyə nail ola bilər. Əsas mövzuya qayıdaraq, bazara çıxmaq üçün bir neçə əsas strategiya var. Onlar xüsusilə kütləvi tələbat malları (FMCG məhsulları) bazarlarına aid edilir, lakin sənaye məqsədləri üçün mallar bazarının təhlili zamanı müəyyən strategiyanın müəyyən müddələri tətbiq oluna bilər

(https://president.az/files/future_az.pdf).

- Nəzarət nöqtəsi strategiyası. Məqsəd müəyyən bir satış həcmi və ya malların müəyyən bir qiyməti üçün müəyyən bir mənfəət əldə etməkdir. Həmin planlaşdırılmış mənfəəti müəyyən edilmiş qiymətə təmin edəcək həcm zərərsizlik nöqtəsi adlanır.

Nəzarət nöqtəsi strategiyasını həyata keçirərkən qiymət bələdçisi kimi oxşar mallar üçün rəqiblərin qiymətləri istifadə olunur. Çox vaxt - bu bazarda lider, seçilmiş strategiyaya uyğun olaraq segmentdən asılı olaraq qiymət aralığı dəyişəcəkdir. Rəqabətli qiymətlər ilk növbədə istehsalın gəlirliliyinin təxminən eyni olduğu (məsələn, çap mediası, geyim) bircins mallar bazarlarında tətbiq edilir. Liderin ardınca gedən firma, həyata keçirilən endirimlər, promosyonlar və satışları nəzərə alaraq, liderin qiymət siyasətini təhlil etməli və tədqiq etməlidir. Bazarda bir neçə aparıcı firmanın qiymətlərini bir anda izləmək tövsiyə edilmir, bu, şirkətin qiymət siyasətinin kifayət qədər bulanıq olmasına səbəb ola bilər. Adətən kiçik şirkətlər tərəfindən tələb və ya xərcləri, rəqiblərin qiymət dəyişkənliyinə reaksiyasını proqnozlaşdırmaq çətin olduqda istifadə olunur. Rəqabətli qiymət metodundan istifadə etməklə firma minimal tədqiqat və marketinq strategiyası ilə məqbul qazanc əldə edir. Bu üsul firmaya xüsusilə qiymət müharibəsindən qaçmağa imkan verir. Lakin təbii olaraq, qiymət liderinin ardınca getdikdə firma praktiki olaraq öz-özünə qiymətlərə təsir göstərə bilməz.

Həyata keçirmək üçün alıcıların bu məhsul, onun xüsusiyyətləri və praktikliyi ilə bağlı qavrayış və dəyər qavrayışlarını müəyyən etmək və ya formalaşdırmaq lazımdır. Amma əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, bazar tədqiqatçısı üçün istehlakçının məhsul haqqında subyektiv qavrayışını müəyyən etmək çox çətinidir. Bəzən tədqiqat şirkətləri bunun üçün fokus qruplarının toplanmasından tutmuş könüllülərdə xüsusi avadanlıqların istifadəsinə qədər (beyin dalğalarının təhlili və s.) müxtəlif üsullardan istifadə edirlər.

- Bir qrup malın həyata keçirilməsi üçün strategiyalar. Son istifadəçi bazarına daxil olmaq strategiyalarında diqqətəlayiq yeri məhsul çeşidinin satışı strategiyası tutur. İki növ var: bir-birini əvəz edən və bir-birini tamamlayan malların həyata keçirilməsi (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Bir-birini əvəz edən malların satışı strategiyası haqqında daha ətraflı olaraq qeyd etmək olar ki, o, məhsul qruplarını və qiymət diapazonlarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Bir neçə modifikasiya, məhsul dəyişikliyi həyata keçirilir ki, bunlar da üç qrupa bölünür (məsələn, aşağı, orta və yüksək keyfiyyət; təbii ki, bu kontekstdə keyfiyyət anlayışları çox nisbidir). Müəyyən bir qrup üçün qiymət aralığı müəyyən edilir. Məsələn, 7-10 azn qiymətə aşağı keyfiyyət, bəzi əlavə keyfiyyətlər, funksiyalar və ya xassələri olan orta keyfiyyət - 16-19 azn qiymətə. və bir sıra əlavə üstünlükləri olan (zəmanət, yeni funksiyalar) məhsul variantı 23 manata təklif olunur.

Məhsul və ya məhsul qrupunun fərqli həyat dövrü ola bilər. O, həmişəkindən daha qısa ola bilər, məsələn, müəyyən bir məhsul üçün dəb halında və ya əksinə, aktiv marketing kampaniyaları, məhsulun dizaynında və ya funksional xüsusiyyətlərində təkmilləşdirmələr səbəbindən həyat dövrü ola bilər. məqsədyönlü şəkildə uzadılmalıdır, yoxsa kiçik bir tənəzzül mərhələsi yenidən böyümə mərhələsini izləyəcəkdir. Qeyd etmək istərdim ki, qeyri-elastik tələb əyrisi olan məhsullar istisnadır (lüks mallar, çörək və s.).

Bazara çıxmaq strategiyasını işləyib hazırlayarkən və həyata keçirərkən, hazırda məhsulun həyat dövrünün hansı mərhələdə olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

İcra mərhələsində aşağıdakı qaydalara əməl etməlisiniz

(<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>):

- istehlakçıların əsas hissəsinin aşağı məlumatlılığı və məhsulun yüksək funksional xüsusiyyətləri strategiyasını tətbiq etmək və həyata keçirmək tövsiyə olunur;

- bazar həcmnin kiçik olması, rəqabətin aşağı səviyyədə olması ilə, əgər istehlakçılar məhsul haqqında yaxşı məlumatlı olsalar, bazara selektiv daxil olmaq strategiyasını həyata keçirmək mümkündür. Bu halda, marketing fəaliyyətlərinə aşağı xərclər nəzərdə tutulur, lakin eyni zamanda, mənfəəti maksimuma çatdırmaq üçün kifayət qədər şişirdilmiş qiymət müəyyən edilə bilər;

- potensial olaraq yüksək bazar həcmi, artan rəqabət və məhsul haqqında aşağı istehlakçı məlumatlılığı ilə şirkət geniş bazara nüfuz etmə strategiyasını seçə bilər. Məhsulun tanıtımına əhəmiyyətli xərclər və nisbətən aşağı qiymət qısa müddətdə satışları artırmağa və miqyas iqtisadiyyatının tətbiqi hesabına əhəmiyyətli xərclərə qənaət etməyə imkan verəcəkdir. Buna görə də, ilkin olaraq müəyyən edilmiş aşağı qiymət kifayət qədər mənfəət əldə etməyə imkan verəcək;

- bazar tutumu yüksək olduğu halda, istehlakçılar məhsulu yaxşı bilirlər və müəyyən səbəblərə görə artıq onun üçün yüksək qiymət ödəmək istəmirlər, şirkət məhsula aşağı qiymət təyin etməklə passiv marketing strategiyası tətbiq edə bilər, satışı stimullaşdıran fəaliyyətlə məşğul olmadan.

Azalma mərhələsində, müəyyən bir məhsulun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bir qayda olaraq, aşağıdakı variantlardan birinə əməl edə bilərsiniz:

- satışı stimullaşdırmaq üçün aktiv marketing fəaliyyətlərindən istifadə etmək;
- səhmləri (səhm qalıqlarını) endirimli qiymətlərlə satmağa tələsdi;
- sadəcə olaraq aktiv marketingdən imtina edin;
- məhsulun modifikasiyalarının istehsalını dayandırın, satışı bir əsas seqmentdə buraxın.

Həyat dövrünün mərhələlərinə uyğun olaraq: həyata keçirilmə mərhələsində, əksər hallarda məhsul yaradıldığı ölkədə satılır, daha sonra böyümə mərhələsində inkişaf etmiş ölkələrə, yetkinlik mərhələsində, məhsul dünya bazarlarında geniş

yayılmışdır və tənəzzül mərhələsində o, əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə satılır və istehsal olunur. Rəqiblərin davranışını proqnozlaşdırmaq üçün onların bazardakı mövcud vəziyyətini, maddi və istehsal imkanlarını, habelə məqsədlərini öyrənmək vacibdir. Dünya bazarına çıxanda şirkət özünü yüksək rəqabət mühitində tapır, ona görə də strategiya çox vacibdir, həm də əvvəlki TMK-ların təcrübəsini nəzərə almaqla müasir strateji idarəetmə üsullarını təcəssüm etdirərək uğurla işləmək çox vacibdir.

Şirkət beynəlxalq aləmdəki fəaliyyəti zamanı qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmağı qarşısına məqsəd qoyub. Beləliklə, o, aşağıdakılara əməl edə bilər:

Hücum strategiyası bir qədər aqressiv davranış, aktiv hərəkətləri ehtiva edir, məqsədi bazar payını fəth etmək və genişləndirməkdir. Hər bir məhsul üçün qarant olan optimal bazar payı anlayışı və çoxlu mənfəət təmin edən zəruri tarif var. Orta hesabla, optimal segment, şirkətin təklif etdiyi malların təxminən 80% -ni alan bazar istehlakçılarının 20% -i tərəfindən qəbul edilir. Bir neçə marketing araşdırmasına görə, bazar payının 10% artması mənfəət marjasında orta hesabla 5% artımla nəticələnir.

2.3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət sektorunun formalaşması

1920-ci illərin sonlarına qədər mürəkkəb iqtisadi inkişafdan danışmaq çətin idi. İndiki Azərbaycanın bütün ərazisi kimi bu ərazi də əsasən geri qalmış kənd təsərrüfatı rayonu idi.

Bu təhlildə biz faktiki olaraq erməni tərəfinin iki əsas iddiasını nəzərdən keçirdik:

Birincisi, statistika bu bölgədə lazımi qayğının olmadığını təsdiq etmir.

Məsələn, 1989-cu ildə Dağlıq Qarabağın əhalisi 188 min nəfər idi. Qonşu və sonradan alınan 4 rayon - Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlının birlikdə 199 min nəfər əhalisi var idi və rəsmi məlumatlara görə, 1989-cu ildə bu 4 rayonda cəmi 39 sənaye müəssisəsi var idi.

Düzdür, bu şirkətlərin əksəriyyətinin (həm 4 mahalda, həm də Dağlıq Qarabağda) kiçik emalatxanaları, anbarları var idi. Məsələn, qonşu torpaqları asfalt, üzüm suyu və bəzi tikinti materialları ilə təmin etməklə Qubadlının törəmə müəssisələri Cəbrayıl və Qubadlıda yerləşir. Bu həm də ona görədir ki, onların iqtisadiyyatda az iştirakı var (müqayisə üçün: 1988-ci ildə DQMV-də ümumi ticarət dövriyyəsi 102 milyon rubl təşkil edirdi və bu, 20% azaldıqdan sonra, 1988-ci ildə isə 4 rayonun ümumi ticarət dövriyyəsi 12% artıqdan sonra 102,2 milyon rubl olmuşdur.

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində Dağlıq Qarabağın payı 10-35 faiz arasında dəyişib. (cökə istehsalından ipək istehsalına qədər). Eyni zamanda, bu sənaye sahələri xammal və materiallar (dəri, barama qozundan tutmuş üzüm şirəsinə kimi) respublikanın digər rayonlarından çox asılı idi.

30 ilə yaxındır ki, Ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycan torpaqlarının azad edilməsi üzrə tarixi əməliyyat bir il əvvəl sentyabrın 27-də başlayıb. 44 gün ərzində böyük qələbə ilə Qarabağın işğal olunmuş ərazilərinin böyük hissəsi azad edildi. 2020-ci il noyabrın 10-da Qarabağın qələbəsinin birinci, Ermənistanın işğalı və Azərbaycanın keçmiş vətəninə qayıtmasınının 30-cu ildönümü tamam olur.

Azərbaycan qoşunları sentyabrın 27-də hücum keçərək 44 günlük müharibədən sonra işğal altındakı torpaqları azad etmişdir. Azərbaycan əməliyyatı

çərçivəsində 5 şəhər mərkəzi, 4 qəsəbə və 286 kənd işğaldan azad edilmişdir. Noyabr ayının 10-da Ermənistan işğal etdiyi Ağdam, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının geri qaytarılması haqqında saziş imzalayıb.

Yanvarın əvvəlində Azərbaycan İstehsalat Birliyinin rəhbəri Teymur Zəfərov bildirmişdi ki, Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi Ağdam şəhərinin baş planını tərtib edib. Ona görə də “Azəriqaz” gələn aydan şəhərin qazpaylayıcı sisteminin layihələndirilməsinə başlayacaq.

Onun sözlərinə görə, vəsait ayrıldıqdan sonra Ağdamda layihə, koordinasiya və tikinti işlərinə başlanılacaq. Qarabağın azad zonasında həyatın bütün sahələrində, o cümlədən elektrik enerjisində çox böyük işlər görülür. “Azərişiq” ASC-nin əməkdaşları hazırda düşmənin rəhbərlik etdiyi rayonda mülki tikililərin hədəfə alınması nəticəsində yaranmış vəziyyətin aradan qaldırılması və bərpası istiqamətində gecə-gündüz işləyirlər. İAEƏ-də yeni elektrik stansiyalarının yaradılması, ən müasir texnologiyalardan, elektron mühafizə sistemlərindən və tele avtomatlaşdırılmasından istifadə etməklə 110, 35 və 0,4 kV-luq şəbəkələrin tikintisi, məsafədən idarəetmə sistemlərindən istifadə etməklə elektrik verilişi xətlərinin çəkilməsi layihələri hazırlanıb və mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Bununla belə, “Azərişiq” ASC nəzərdə tutulan layihələrin icrasına başlamazdan əvvəl rayonun xüsusi əhəmiyyətli strateji obyektlərinin müvəqqəti elektrik enerjisinin verilməsi üçün “Azərişiq Qarabağ” layihəsində fəvqəladə tədbirlər həyata keçirməyə başlayıb (<https://news.day.az/politics/1317003.html>).

Baş Nazir Ə.Əsədovun “Azərbaycan Respublikasının 2022-ci il dövlət büdcəsinin layihələrinin, habelə ölkənin iqtisadi inkişafının təxminlərinin və sosial təminat konsepsiyasının və göstəricilərinin hazırlanması haqqında” sərəncamında əksini tapıb.

Müvafiq mərkəzi, yerli hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifəli şəxsləri və digər dövlət qurumları 2022-ci ildə bərpa və yenidənqurma işləri üçün tələb olunan vəsaitlə bağlı 2021-ci il martın 1-dək Xəzinədarlığa təkliflər təqdim etməlidirlər. 2025-ci ilə qədər azad ərazilər üçün bütün tələblər sahə və siyasət əsasında yaradılacaq.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsində yüksək texnologiyalardan istifadənin elan edilməsi, daha sonra Zəngilanda ağıllı kənd pilot layihəsinin işə salınması belə bir nəticəyə gətirib çıxarır ki, Azərbaycan tezliklə ağıllı yaşayış məntəqələrinin yaradılmasında lider mövqeyə gələ bilər. Ağıllı şəhər və ağıllı kənd anlayışlarının birbaşa təşəbbüsü və dövlət başçısının adından erməni işğalından azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilməsi təkcə Azərbaycan üçün deyil, hamı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən aktual məsələlərdən biridir. Bütövlükdə dünyada ağıllı şəhərlər və ağıllı kəndlərin yaradılmasına xüsusi yanaşma tətbiq edilir. Bunun üçün ölkə rəhbərliyinin, hakimiyyətin və bütün maraqlı təşkilatların rəhbər Hakimiyyətinin düşüncəsinin və mentalitetinin dəyişməsi tələb kimi müəyyən edilir. Burada bütün müəssisələr ümumi vəzifələr ətrafında birləşməlidir. Ölkə prezidenti İlham Əliyev azad edilmiş ərazilərin bütün istiqamətlərində qüsursuz və mütərəqqi planlaşdırma tətbiq edir, tədricən dövlətin görəcəyi bütün işləri həyata keçirir, investisiyaların cəlb olunması və istiqamətləndirilməsi üçün nazirliklərin və digər qurumların qarşılıqlı fəaliyyətini uğurla əlaqələndirir (<https://fed.az/az/aqrar/azerbaycanda-agilli-kend-nece-olacaq-detallar-ekskluziv-40732>).

Dövlət bütün əsas işləri öz üzərinə götürərsə, azad edilmiş ərazilər yaşıl enerji zonasına çevriləcək. Kəlbəcərdə və Laçında külək energetikasına üstünlük verilir, Zəngilanda və Cəbrayılada isə günəş enerjisinə üstünlük verilir. Bir sözlə, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə görülən bütün işlər Ağıllı yaşayış məskənlərinin mühüm problemlərini həll edəcək yüksək texnologiyalardan istifadə əsasında aparılacaq (<https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-yaxin-gelecekte-agilli-kend-ve-seherler-diyarina-cevrilecek-1614198599>).

Daxili iqtisadiyyatın beynəlxalq əmək sektoruna daha da inteqrasiyası istiqamətində aparılan transformasiyanın əsas prioriteti daxili bazarda qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ixracın artırılmasıdır. Bu, “Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri: Azərbaycan 2030” strateji gündəliyində öz əksini tapıb. “Azərbaycan 2030” proqramının əsas məqsədləri davamlı iqtisadi artımı və rəqabət qabiliyyətini təmin etməkdir; sosial ədalətə əsaslanan dinamik və inklüziv cəmiyyətin qurulması; Rəqabətli insan kapitalının formalaşması və müasir

innovasiyaların cəlb edilməsi; Azad edilmiş ərazilərə möhtəşəm qayıdış; Ölkədə təmiz ətraf mühitin və “yaşıl inkişafın” təmin edilməsi üçün proqramların hazırlanmasıdır (Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər 02 fevral 2021).

Eyni zamanda, iqtisadi islahatlar proqramının məqsədlərini aydınlaşdırmaq, ortamüddətli prioritetləri müəyyən etmək, bu prioritetlərin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsi üçün strateji planlaşdırma və idarələrarası nəzarətin əlaqələndirilməsini təmin etmək lazım idi. Bu məqsədlə bu yaxınlarda “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illər üçün Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası” yekunlaşdırılıb (<https://sia.az/az/news/politics/935890.html>).

Bu, kifayət qədər mürəkkəb proses idi. Siyasi, sosial və geosiyasi prosesləri nəzərə alaraq, xarici kapitalla himayədarlıq prosesi bir qədər riskli hesab olunurdu. Bu proses xüsusilə qeyri-neft sektorunda özünü büruzə verib.

Qeyd etmək lazımdır ki, 80 milyon əhalisi olan İran bazarı Qarabağ bölgəsinə sərmayə kimi, həmçinin 83 milyon əhalisi olan Türkiyə bazarı da yaxın gələcəkdə ixracın rahatlığı üçün vacibdir. Eyni zamanda, beynəlxalq maliyyə qurumları həm dövlət, həm də özəl layihələr üçün bu yaxınlarda hərbi münaqişələrdən çıxmış ölkələrə həvəslə kreditlər verirlər. Macarıstanın ixrac-idxal bankı Qarabağın bərpasında iştirak etmək istəyən şirkətlərə 100 milyon dollar məbləğində kredit xətti təqdim etmişdir. Macarıstan hökuməti Qarabağda minalardan təmizləmə üçün 25 min avro məbləğində qrant ayırır. Britaniya hökuməti belə bir addım atmağa hazırdır. Türkiyə, İran, Rusiya və digər ölkələr də Qarabağ layihələrində iştirak etməkdə maraqlıdırlar. Vahid konsepsiya işləndikdən və bu sahədə prioritet hədəflər müəyyən edildikdən sonra investisiya layihələrinin qəbul edilməsi genişləndiriləcəkdir (<https://report.az/analitika/qarabag-diqqet-merkezinde-azad-edilen-erazilerin-berpasi-layiheleri-olke-iqtisadiyyatina-tekan-verecek/>).

Azərbaycanda tarixi islahatlar regional səviyyədə siyasətlə paralel aparılıb. Xüsusilə, 1994-cü ildə Ermənistan və Azərbaycan arasında imzalanmış sülh sazişi onun ən mühüm təyinedicisi oldu, geostrateji perspektivdən gələcək perspektivlərin modelini müəyyənləşdirdi. Buna görə də iqtisadi inkişaf Azərbaycanın ümumi

strategiyasının və inkişaf modelinin müəyyən edilməsində əsas amilə çevrilib. İqtisadi inkişafı yanaşı, siyasət və təhlükəsizliklə bağlı problemlər hələ də qalmaqdadır.

Beləliklə, üç istiqamətdə səy göstərməli idi. İlk növbədə, ictimai-siyasi sabitliyin təşkili çərçivəsində dövlət quruculuğu prosesində paralel iqtisadi inkişaf strategiyası ardıcıl şəkildə həyata keçirilməli idi. İkincisi, geosiyasi və beynəlxalq təcrübə düzgün təhlil edilməlidir. Üçüncüsü, təhsil, elm, siyasi və hüquqi islahatlar və s. kimi gələcəyi müəyyən edən digər resurslar da konseptuallaşdırılmalı idi. Həmçinin Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişaf modelinin əsas prinsipləri, strukturları, regional və beynəlxalq siyasət proqramlarının konsepsiyası, onların həyata keçirilməsi üsulları və s. təhlil baxımından qısa kənara çıxmalara malikdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT SEKTORUNUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ YOLLARI

3.1. Azərbaycanca dövlət sektorunda mövcud problemlər və həlli yolları

Dövlət mülkiyyəti bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir, bazar sisteminin sabitliyini və çevikliyini artırır. Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət sektoru bu ölkələrin iqtisadi strukturuna möhkəm inteqrasiya olunmuşdur.

Azərbaycanda dövlət sektorunun ölçüsünün genişləndirilməsi və ya daralması, orada məşğulluğun azaldılması və ya artırılması, onun keyfiyyətli dəyişməsi, iqtisadiyyatın səmərəlilik baxımından qabaqcıl hissəsinə çevrilməsi tələb olunmur. Dövlətin əmələ gətirən etalonlarının həyata keçirilməsi dövlət sektoru çərçivəsində (iqtisadiyyatın ən tənzimlənən hissəsi kimi). sosial şəbəkə və ətraf mühitlə nümunəvi müəssisələrin yaradılmasına gətirib çıxarmalıdır. Güclü dövlət, nüfuzlu və məsuliyyətli cəmiyyət, Azərbaycanda səmərəli iqtisadiyyatın dövlət sektorunun möhkəmləndirilməsi olmadan yaradıla bilməz.

Hər bir ölkə qloballaşmaya, xüsusən transformasiyaya uyğunlaşmaq üçün öz “yol” iqtisadiyyatını yenidən kəşf edir. Bu və ya digər ölkənin rəyindən, qiymətləndirməsindən asılı olmayaraq, bu proses davamlı xarakter daşıyır (ən azı indiki şəraitdə). Problemin uzadılması bir çox problemi asanlaşdırmır və həll etmir. Bu proses dönməz olsa da, davamlı inkişaf siyasətini qəbul etmiş və həyata keçirən ölkələr (xüsusilə keçid dövrünü yaşayan və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə) tərəfindən uyğunlaşdırılmalıdır. Bu tezis Azərbaycana tam uyğundur.

Hazırda “qloballaşmaya uyğunlaşma vasitələri”nin tərkibi və nomenklaturası ətraflı müzakirə olunur. İqtisadi baxımdan məsələnin hər tərəfi Azərbaycan üçün aktualdır. Mütləq “müsbət” modellər olmadığı kimi, mütləq “mənfi” modellər də yoxdur. Bu istiqamətdə səmərəli tədbirlər sistemli və ardıcıl düşüncədən asılıdır. Bu, çoxlu araşdırma və inkişaf tələb edir. Bunun ən mühüm cəhətlərindən biri struktur siyasətində öz əksini tapmalıdır. Məsələn, neft Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı “struktur” amili, qloballaşmaya uyğunlaşma amili və milli rəqabət potensialıdır.

Baxmayaraq ki, bu amilin əhəmiyyəti və rolu (potensial rol) hələ sistemə şəkildə adekvat qiymətləndirilməmişdir. Lakin bu amil onu məhdudlaşdıran bütün problemləri həll etmir. Mütəxəssislər milli rəqabətqabiliyyətlilik üçün 400-ə yaxın meyar müəyyən edib və müvafiq olaraq ölkələrin rəqabət qabiliyyətini qiymətləndiriblər. Təcrübə göstərir ki, rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatlar qloballaşmaya effektiv şəkildə uyğunlaşır. Eyni zamanda, qloballaşmaya meyilli iqtisadiyyatlar daha rəqabətqabiliyyətli olurlar.

Bazar iqtisadiyyatına keçid əsasən struktur dəyişikliklərindən asılıdır. Yenidənqurma, ilk növbədə, mülkiyyət formalarının, istehsal proseslərinin və əmək münasibətlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar təsərrüfat vahidinin funksional dəyişiklikləridir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, restrukturizasiyanı mülkiyyətdəki dəyişikliklərlə əlaqələndirmək faydalı deyil. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin iqtisadi bum dövründə dəyişməsi əsasən onların yavaş artımı ilə bağlıdır. Burada inkişaf dəyişiklikləri son nəticədə reproduktiv gücü artırmaq və səmərəliliyi artırmaq üçün əsas olan strukturun effektivliyini artırır.

Yenidənqurmanın miqyası və tempi, ilk növbədə, infrastrukturdan, texnoloji tərəqqidən və ümumi sosial həyatdan asılıdır. Eyni zamanda, ETT bu ehtiyacları ödəmək, təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün yeni imkanlar təklif edir.

Ümumi düzəlişdən sonrakı vəziyyət hər bir ölkənin iqtisadi səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

- yeni iqtisadi imkanların yaradılmasında və inkişaf etdirilməsində ETT-nin rolunun artırılması;
- istehsal və xidmətlər arasında dəyişikliklər, habelə müəssisənin faydaları;
- yeni sənaye sahələrinin yaranması və inkişafı ilə əlaqədar emal sənayesinin yenidən qurulması;
- yaradıcı və məhsuldar iqtisadi sistemin yaradılmasında kiçik və orta müəssisələrin rolunu və əhəmiyyətini təbliğ etmək.

Bu, adətən ənənəvi tədqiqat metodlarından istifadənin azaldılması və bəzən aradan qaldırılması ilə müəyyən edilir. Bir tərəfdən fərq edir. Yeni alışlar, yeni növ məhsul və texnologiyaların tətbiqi, istehsalın strukturunda və valyuta əlaqələrində

dəyişikliklər əsas səbəblərdir. Digər tərəfdən, proses insanların ehtiyaclarında, dəyər zəncirinin “iqtisadi modelində”, eləcə də cəmiyyətin öz tələbatlarının strukturunda dəyişikliklərə gətirib çıxarır.

Struktur dəyişikliyinə mühüm amil iqtisadiyyatla məşğul olanların ixtisas səviyyəsidir. İxtisaslaşmanın bu səviyyəsi texnoloji nailiyyətlərin yaradılmasına mane olur və müasir texnologiyaların və texniki məsələlərin tətbiqi üçün yüksək peşəkarlıq tələb edir. Bu ixtisas səviyyəsi işçilərə texnologiya və texnoloji prosesləri qiymətləndirməyə, yeni alətlər hazırlamağa və bu sahədə təcrübə qazanmağa imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təşkilati dəyişikliklərdə mühüm amil beynəlxalq əmək bölgüsüdür. Bu, rəqabətə görə proses iştirakçıları arasında mənfəət bölgüsünü dəyişir.

Təşkilati dəyişiklik güclü prosesdir, çünki bütün hallarda onun istiqamətini və sürətini proqnozlaşdırmaq mümkün deyil. Eyni zamanda, dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərdi ki, təşkilati dəyişikliklər üçün müxtəlif imkanlar mövcuddur. Almaniya və digər inkişaf etmiş ölkələrin təmsalında görürük ki, iqtisadiyyatda regional dəyişikliklərin əsas siyasəti məhz bu müddəə üzərində qurulub və üç regionun buna nail olub-olmamasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Tikinti aspektləri üçün nəzəri və nəzəri cəhətdən sübut edilmiş planlar yoxdur. Məlum olub ki, Almaniyada son illərdə universitet xəstəlikləri altmışıncı və yetmişinci illərlə müqayisədə daha çox olur. Bu, təşkilati dəyişikliklərin öyrənilməsindən aydın görünür; Şirkətlər yenidən qiymətləndirildikcə xidmət sektorunun əhəmiyyəti artır. Ümumiyyətlə, xidmət sektorunda tariflərin xüsusi çəkisi xeyli artıb.

Yaxın illərdə ərazi planlaşdırılması problemləri həll edilməlidir. Sektor dəyişikliyinə təşviqi istehsal rolunu buraxır ki, bu da sənayenin artımındakı böyük fərqdə özünü göstərir.

Son illərdə müşahidə olunan struktur dəyişikliyinə misal olaraq xüsusilə bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrdə istehsalın artımını göstərmək olar. Gücün təhvil verilməsi böyük bir şirkətin ayrı-ayrı şirkətlərə bölünməsi deməkdir. Əvvəlki

struktur dəyişikliklərinin inkişaf siyasətini xarici iqtisadi təsirlər müəyyən edirdi. Nəticədə, təşkilati dəyişikliklər nəinki pislənir, əksinə, sürətlənir.

Müəssisə və şirkətlərin mənfəətli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dəyər zəncirinin dərin təhlili, itki risklərinin təhlili və müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə müəssisə və şirkətlərin əsas zərərçəkən həlqələri müəyyənləşdirilməlidir. Dövlətlə müəssisə arasında maliyyə münasibətlərini tənzimləyən aydın və aydın normativ aktların və müddəaların qəbul edilməsi əsas məsələlərdəndir. Bu gün demək olar ki, bu sahədə böyük nöqsanlar var. Problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, dövlət müəssisələri kvazifiskal xərclərlə yüklənmişdir.

Hesabatlılıq və şəffaflığın olmaması da problemlərdəndir. Bu məqsədlə qanunvericiliyə düzəlişlər edilməklə müəssisələrin hesabatlılığı və şəffaflığı üçün dəqiq və aydın çərçivə şəraiti yaradılmalıdır. Şirkətin fəaliyyətinin və maliyyə hesabatlarının rüblük və illik hesabatları ictimaiyyətə açıq olmalıdır. Sosial əhəmiyyətli məlumatlar müntəzəm olaraq yenilənən funksional veb saytında yerləşdirilməlidir. Bu istiqamətdə mövcud qanunlar çox qısa müddətdə təkmilləşdirilə bilər. Hesabatlılığın və şəffaflığın təmin edilməsi dərhal öz bəhrəsini verəcək. Müəssisənin idarəetmə orqanlarının məsuliyyəti artacaq və bununla da səmərəlilik göstəricilərini tədricən yaxşılaşdıracaq. İnformasiya çevrilməsinin bizim zamanımızda yaradıcı xərclərin mühüm amil olduğunu nəzərə alaraq, müvafiq informasiyaya çevik, əsaslı və səriştəli reaksiya verilməsini təmin etmək üçün təşkilatlar ictimai rəyi öyrənir və sahənin informasiyasını öyrənir, xüsusi tədbirləri gücləndirir (Azərbaycan: iri dövlət müəssisələrində səmərəliliyin artırılması, 2020: s.12).

Noyabrın 10-dan Sazişin mətninin əsas maddələrinin əvvəlində regionda siyasi və ticarət münasibətlərinə təkan verəcəyi gözlənilən yeni nəqliyyat xətlərinin yaradılması məsələsi gedir. Güman edilir ki, sözügedən şəbəkələr işğaldan azad edilən yerlərin Azərbaycanla əlaqəsini təmin edəcək, həmçinin regional inkişafa əhəmiyyətli töhfə verəcək. Bununla əlaqədar Bakı rəhbərliyi tezliklə Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa (zəfər yolu), Füzuli-Hadrut, Füzuli-Cəbrayıl, Bərdə-Ağdam, Füzuli-Ağdam, Göygöl-Toqanəli-Kəlbəcər-Laçın və Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağalı

yollarının tikintisinə başlayıb. Gündəlikdə avtomobil yollarının, eləcə də regionda nəqliyyatın asanlaşdırılmasına imkan verəcək dəmir yollarının tikintisi durur. Bununla əlaqədar olaraq Yevlax-Xankəndi dəmir yolunun bir hissəsi olan Bərdə-Ağdam dəmir yolunun tikintisinə başlanılıb. Bundan başqa, Horadiz-Füzuli və Füzuli-Şuşa dəmir yollarının tikintisi də planlaşdırılır.

Bununla yanaşı, Prezident Əliyev Zəngilanda Ermənistanla sərhəd yaxınlığında yerləşən Horadiz-Ağband dəmir yolunun da bərpa olunacağını açıq şəkildə bəyan edib. Noyabrın 10-da Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında imzalanmış üçtərəfli Fərman çərçivəsində əslində inşa ediləcək dəmir yolunun uzunluğu 100 kilometrə yaxın olacaqdır. Dəmir yolu ilə Naxçıvanın və Azərbaycanın əsas hissəsi arasında əlaqə yaratmaqla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərə insanların girişi və yüklərin daşınması da işə salınacaqdır. Beləliklə, bütün ölkələrin istifadə edə biləcəyi bu yeni infrastruktur layihəsi də yəqin ki, regionda hərbi əməliyyatlar riskini azaldacaq. Azərbaycan rəhbərliyi quru və dəmir yolu əlaqələrindən əlavə, aviaşirkətlər şəbəkəsi vasitəsilə regionu özünə və beynəlxalq zonaya inteqrasiya etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq, 26 oktyabr 2021-ci il tarixində Füzuli Beynəlxalq Aeroportu, regionda açılması nəzərdə tutulan üç aeroportdan biri açılmışdır. Zəngilan və Laçında açılacaq digər aeroportlar tikinti mərhələsindədir. İşğaldan azad edilmiş rayonlarda Bakı Administrasiyasının prioritet məqsədlərindən biri enerji potensialının gücləndirilməsi və regionda ən müasir sistemlərin tətbiq edilməsidir. 2021 - ci ilin may ayında prezident işğaldan azad edilmiş, davamlı və bərpa olunan enerji potensialına imkan yaradan ərazilərdə "yaşıl enerji zonası" yaratmaq üçün Energetika Nazirliyinə 1 391 040 ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılması haqqında fərman imzalayıb (3 may 2021-ci il tarixli əmr). Bu iş üçün yerli və xarici investorlarla işgüzar Assosiasiyalar keçirilir. Bununla əlaqədar:

- Xarici investor rayonda 240 meqavat gücündə külək təsərrüfatı istehsalına başlanılıb;
- Xudafərin su elektrik stansiyalarının və Qız qalasının tikintisi ilə bağlı İran İslam Respublikası ilə razılıq əldə olunub;

- Kəlbəcərdə, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Ağdamda 9 yarımstansiya və onları birləşdirən 110 kilovoltluq elektrik xətti tikilir;

- Regionda 200 meqavat gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisi planlaşdırılır;

Prezident İlham Əliyev bildirmişdir ki, məskunlaşma üçün regionun açılması üçün lazım olan infrastruktur layihələri (dəmir yolları, iyul ayında avtomobil yolları, elektrik enerjisi istehsalı və su təchizatı və s.) yaxın üç ildə başa çatdırılacaqdır (Sipahi E.B., Özsoy B., Qasımlı M. 2022: s.210).

Qarabağın təhlükəsizliyini təmin etmək, infrastrukturunu yaxşılaşdırmaq və demoqrafik məsələləri həll etmək üçün turizm komplekslərinə yürüş real görünür. Bu ərazilərdə dövlət, özəl sektorların səyləri nəticəsində Qarabağın turizm potensialı sıfırdan gerçəkləşdirilməli, təbii və antropoloji turizm resursları nəzərdən keçiriləcəkdir. Azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunacaq yeni iqtisadi dəyər dövlətin çox böyük maliyyə xərclərini dəf edəcəkdir. Ərazi obyektlərinin bərpası zamanı bir çox yeni iş yerləri yaradılacaq. Yeni infrastruktur layihələrinin reallaşdırılması şəhərlərin inkişafına müsbət təsir göstərəcək. Dövlətimizin həyat qüvvələri qeyri-neft sektorunun artmasına və ölkənin iqtisadiyyatının daha da çiçəklənməsinə təkan verəcəkdir (Rəşid L. 2020).

Gələcək təşkilati dəyişiklikləri, bir inkişafı müəyyən etmək mümkün deyil. Bir şey aydındır, təşkilati inkişafın nümunəsi fərqli olacaq. Sahə yanaşması aktuallığını itirmiş ola bilər. Bununla belə, iqtisadi siyasət baxımından sənaye dəyişikliyi vacib olaraq qalacaq.

3.2. Azərbaycanı dövlət sektorunun iqtisadi və idarəetmə cəhətdən qiymətləndirilməsi

Makroiqtisadi səviyyədə səmərəli iqtisadi inkişaf çətin və məsuliyyətli işdir. Buna görə də iqtisadi artımın təfərrüatlı tərfi və əsaslandırılması bir çox amillərə əsaslanan uzun və mürəkkəb prosesdir. Əminliklə demək olar ki, bir ölkənin iqtisadiyyatı düz xətt üzrə deyil, iqtisadi tənəzzül, böhran və artım dövründə inkişaf edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni iqtisadi böhran içindədir. Bu davranışların səbəbləri bunlardır: inzibati-amirlik sistemindən miras qalmış hədsiz inhisarçılıq, əvvəlki xüsusi iqtisadi əlaqələrin pozulması, xarici iqtisadi əlaqələrin yenilənməsi, iqtisadi proseslərin idarə edilməsində və nəzarətində dəyişikliklər, qütbləşmiş “liberallaşma” Təbii ki, yaxşılığa doğru dəyişmə düşünən Respublika hökuməti xarici iqtisadi inteqrasiya siyasətini inkişaf etdirməlidir. Bu, ilk illərdə manatın alıcılıq qabiliyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə, nəzarətsiz inflyasiyaya, iqtisadi vəziyyətin kəskin pisləşməsinə və ixracın kəskin azalmasına səbəb oldu.

Azərbaycanda dəyişən iqlimə və artan yetkin bazara son qoymaq üçün dövlət tənzimləyici və inzibati funksiyalarının inkişafı əsas diqqəti makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına və sərbəst fəaliyyətin təmin edilməsinə yönəldəcək.

Makroiqtisadi siyasətin əlaqələndirilməsinə, iqtisadi sabitlik üçün sağlam makroiqtisadi və iqtisadi əsasların təmin edilməsinə və effektiv pul-kredit siyasətinin təmin edilməsinə yönəlmiş bu islahatlar davam edir. Bu siyasətin birinci mərhələsi inflyasiya və digər makroiqtisadi hədəflərin qarşılınması və nəzarət alətlərinin hazırlanması, ikinci mərhələsi isə maliyyə sektorunun sabitliyi, regional səviyyədə idarəetmə vasitələri, onun əməliyyatları və riskləri ilə bağlıdır. Inflyasiya probleminə gəldikdə, məqsəd maliyyə sektorunun maliyyə ehtiyaclarına diqqət yetirmək və maliyyə idarəçiliyi üçün institusional çərçivəni təkmilləşdirməkdir.

Eyni zamanda, fiskal intizam, adekvat maliyyə bölgüsü və xərcləmə imkanlarının artırılmasına, xüsusən də regional səviyyədə büdcə resurslarının inkişafı və idarə olunmasına diqqət artır. Bu, müxtəlif büdcə risklərinin (xarici,

maliyyə, əməliyyat riskləri, hesablaşma riskləri və s.) çevik qiymətləndirilməsini tələb edir. Təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin daha da yüksəldilməsi və vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması üçün rasional tədbirlərlə passiv vergi sisteminə tədricən keçid gələcək üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına kömək edəcəkdir.

Praktiki həyat, şübhəsiz ki, istehlakçıların müdafiəsi təcrübələrinin təkmilləşdirilməsini, effektiv keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin işlənilib hazırlanmasını, milli keyfiyyətə nəzarət standartlarının işlənilib hazırlanmasını və məhsulların sertifikatlaşdırılması sistemlərinin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Respublikada dövlət təşkilatları həmkarlar ittifaqları kimi sahibkarların ictimai birliklərinin yaradılmasına və təşviqinə dəstək verir, sahibkarlıq fəaliyyətinə mane olan halların müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması üçün mütəmadi olaraq regional araşdırmalar aparır.

Hazırkı mərhələdə bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, bank sisteminin davamlı və etibarlı inkişafının təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi zəruridir. Son illərdə Respublikanın bank sektorunda restrukturizasiya tədbirləri və restrukturizasiya aparılmışdır. Eyni zamanda, rəqabətin gücləndirilməsinə, maliyyə-bank xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə, elektron ödəniş sistemlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə diqqət yetirilməlidir. Son illər bank sisteminin kapitallaşmasının davam etdirilməsi, regionlarda bank şəbəkəsinin genişləndirilməsi, tikinti və əmanət kassalarının yaradılması istiqamətində əsaslı islahatlar həyata keçirilib. Fiskal siyasət islahatları nəticəsində ölkənin bank sektoru keyfiyyətə dəyişir, müflisləşmiş maliyyə institutları yenidən strukturlaşdırılır və ləğv edilir. Azərbaycanda ipoteka kreditləşməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri sürətlə davam etdirilir. Biz elektron ödəniş və poçt depozit sistemini inkişaf etdiririk və bank istifadəçilərinin maraqlarını qoruyuruq (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Qeyd edək ki, sığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılması və sığorta məhsullarının sayının artırılması, təkrarsığortanın, həyat sığortasının tətbiqinin genişləndirilməsi istiqamətində işlər görülüb. İcbari tibbi sığortanın

tətbiqi ölkədə sığorta bazarının balanslaşdırılmış təhlili ilə nəticələnəcək. Kənd təsərrüfatı istehsalının sığortası ilə bağlı müvafiq qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi təklif edilir. Eyni zamanda, lizinq təşkilatlarının uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi lizinqin payını artıracaq və kənd təsərrüfatının texniki yardımının təkmilləşdirilməsi kimi infrastrukturun icrası və investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə imkan yaradacaq.

Sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi qeyri-mütəşəkkil fond bazarının məhdudlaşdırılmasına və müxtəlif investorlar üçün bu bazarın cəlbediciliyinin artırılmasına yönəlib. Peşəkar bazar iştirakçılarının fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyə və bununla bağlı nəzarət mexanizmlərinə daha çox diqqət yetirilməlidir.

Klaster əsaslı iqtisadiyyatın inkişafından sonra neft və qaz emalı və neft-kimya zavodlarının tikintisi də nəzərdə tutulur. Belə sənaye komplekslərinin tikintisi zəruri investisiyaların yatırılmasına, ekoloji standartlara riayət olunmasına, hazır məhsulların istehsalı üçün texnoloji zəncir yaradılmasına, hazır məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, regionda ixracın həcmnin və çeşidinin artırılmasına imkan verəcək.

Eyni zamanda qeyri-neft sənayesi inkişaf etdikcə iqtisadiyyat ölkənin təbii və iqtisadi sərvətlərinə daha çox cəlb edilmiş, müxtəlif regionlarda onlardan istifadənin səmərəliliyi yüksəlmişdir. İndi biz alternativ (bərpa olunan) resurslardan istifadənin intensivləşdirilməsi, təşviqlərin həyata keçirilməsi və təşkilati mühitin gücləndirilməsi üçün təsirli tədbirlər görürük. Müxtəlif materialların təhlili göstərir ki, potensial elmi-texniki səylərin dəstəklənməsi, peşəkar kadrların və enerji istifadəçilərinin hazırlanması üçün tədbirlər görülür. Biz dövlət layihələrini və bu sahədə özəl sektorun birbaşa iştirakını dəstəkləyirik və digər enerji qiymətləri və tariflərinin çevik tənzimlənməsini təmin edirik. Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün müasir istehsal şəbəkəsinin, sosial və bazar infrastrukturunun inkişafı, təsərrüfat idarəetməsinin və idarə olunmasının mütərəqqi formalarından istifadə artıb. Bu rayonlarda yerli xammaldan istifadə etməklə zavodların fəaliyyətinin müasirləşdirilməsi, yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətində işlər aparılır.

Konseptual islahatın həyata keçirilməsi üçün ölkədə polad istehsalı kompleksi, neft-qaz emalı kompleksi və neft-kimya kompleksi, gübrə zavodu, gəmiqayıma zavodu və sement zavodu tikiləcək. (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Gəncə və Sumqayıtda alüminium istehsalının inkişafı ilkin alüminium istehsalının artmasına, ixtisaslaşdırılmış texniki şəbəkənin, o cümlədən hazır məhsul istehsalının yaradılmasına və bu regionda ixrac imkanlarının artmasına səbəb olmuşdur.

İqtisadi rayonda sənaye sahələrinin tikintisi və inkişafı qeyri-neft emalı zavodlarının inkişafı üçün dövlət investisiya siyasətinin əsas məqamı olacaqdır. Bu əsasda layihənin əhatə etdiyi dövrdə hər bir iqtisadi zona üçün ayrıca iqtisadi zonaların yaradılması və onların iqtisadi imkanları üzrə sənaye bazalarının (o cümlədən Sumqayıt neft-kimya emalı zavodlarının bazaları) yaradılması məqsəd qoyulub (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Rayonda kənd təsərrüfatı məhsullarının inkişafı qeyri-neft sənayesinin inkişafında mühüm addımdır. Hazırda yeni müəssisələrin yaradılması və mövcud kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin istehsal gücünün artırılması üçün yeni texnologiyalar hazırlanır. Hökumət kənd təsərrüfatına dəstəyi davam etdirəcək, vəsaitlərin kənd təsərrüfatı sektoruna bölüşdürülməsini sadələşdirəcək və ixtisaslaşdırılmış kənd təsərrüfatı xidmətlərini genişləndirəcək. Kənd təsərrüfatı sığortası hələ də inkişaf edir və yeni boşluqlar yaranır.

Növbəti illərdə ölkənin torpaq bazarı qurulacaq, könüllü inteqrasiya olunmuş kənd təsərrüfatı təcrübələri təşviq ediləcək. Suvarma kimi təkmilləşdirmələr torpağın eroziyasını, suvarılan əkinlərin suvarılmasını yaxşılaşdırır və məhsuldarlığı artırır. Şəhər ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatını və qida istehsalını təşviq edir. Genetik ehtiyatların və biomüxtəlifliyin qorunması, eləcə də tinglik və damazlıq təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində addımlar atılacaqdır (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Statistika göstərir ki, fermerlər üçün müasir tələblər, gübrələr, toxum və tinglərlə təminat çox səmərəlidir. O, aqrar sahədə çalışan işçilərin elmi təminatının və hazırlığının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Kənd təsərrüfatının

müxtəlif sahələrinə fəal inkişafı təşviq etmək üçün tədbirlər həyata keçirmək, ayrı-ayrı bölgələrdə geniş miqyaslı məhsul istehsalının yaradılması planlarını dəstəkləmək lazımdır.

Kənd təsərrüfatının konsolidasiya edilmiş inkişafı zərurətini nəzərə alaraq, müasir texnologiyalarla anbar tikililərinin tikintisi, mövcud qiymətlərin saxlanması, məhsul israfının qarşısının alınması, daxili bazarın tutumunun artırılması üçün regionlar tərəfindən xüsusi tədbirlər həyata keçiriləcək.

Əminliklə demək olar ki, Azərbaycanın əsas vəzifələrindən biri ölkənin iqtisadi suverenliyini qorumaqdır. Siyasi suverenlikdə olduğu kimi, o, dəqiq müəyyən edilmiş və aydın anlayışlardan daha çox müəyyən və daha az müəyyən anlayışlara malikdir, çünki ümumiyyətlə mənasız regional iqtisadi müstəqillik kimi şərh olunur. Son illər qlobal iqtisadi bölgülərin və bunun nəticəsində qlobal iqtisadi inteqrasiyanın kəskin artması müşahidə olunur və istənilən ölkə başqa ad altında dünya iqtisadiyyatından asılılığını azaltmağa çalışır.

Beləliklə, iqtisadi suverenlik və azadlığın nəzəri cəhətdən hökumət müstəqilliyi ilə əlaqəli olan siyasi suverenliklə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ona görə də iqtisadi suverenliyin nisbi səviyyəsi yüksəkdir. Fikrimizcə, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin ölçülməsi üçün meyar kimi istifadə oluna bilən iqtisadi suverenliyin üç xüsusiyyətini müəyyən etmək lazımdır.

Birinci meyar iqtisadi inkişaf modelinin seçilməsində hökumətin müstəqillik səviyyəsidir. İqtisadi azadlıq o deməkdir ki, hökumət öz vətəndaşlarının ehtiyaclarına uyğun olaraq iqtisadi idarəetməni və dövlət iqtisadi inkişaf sistemini geniş tarixi ilə seçə bilər.

Bu meyara görə Azərbaycanın iqtisadi müstəqillik səviyyəsi yüksəkdir. Ümumiyyətlə, bütün siyasi partiyalar, millətlər və regionlar istisnasız olaraq fəal və dərin bazar islahatlarını dəstəkləyir, ona görə də təbii fərqlər ölkənin unikal iqtisadi gələcəyində, islahatların üsul və sürətində əhəmiyyətlidir.

Sosialist düşürgəsinin dağılması nəticəsində yaranan yeni dövlətlərin əksəriyyətində də vəziyyət oxşardır. Əmr-nəzarət sistemində iqtisadi tənzimləmə, sosial səmərəliliyin çox aşağı olması - xüsusən də son onillikdə - postsosialist

ölkələrində, xüsusən də ən mühüm bazar islahatlarında: daşınmaz əmlakın dövlətsizləşdirilməsi, qiymətlərin liberallaşdırılması və xarici iqtisadi islahatlarda özünü büruzə verir. qarşılıqlı əlaqə.Ümumi firavanlığa və avtomatik rejimə gətirib çıxarır. Bu cür vədlərə mülayim fikirlər olsa da, onlar bazarın təkmilləşdirilməsi üçün demək olar ki, universal dəstək təklif edirlər - ən azı Mərkəzi Qafqazda, Azərbaycanda, Gürcüstanda və Ermənistanda.Sonradan, təxminən 1990-cı illərin ortalarından yuxarıda qeyd olunan üç dövlət də daxil olmaqla, bir çox post-sosialist ölkələrində islahatlar əsasən beynəlxalq maliyyə institutlarının (BMİ), ilk növbədə Dünya Bankı (DB) və digər ölkələrin tövsiyələrinə uyğun olaraq həyata keçirildi. Bu ölkələrdə iqtisadiyyatın bərpası, infrastruktur obyektlərinin yenidən qurulması və sosial proqramların həyata keçirilməsi üçün maliyyə resurslarının kəskin çatışmazlığını nəzərə alaraq, onların beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən iqtisadiyyatın idarə edilməsi və islahatları ilə bağlı tövsiyələrinin ucuz ünvanlı kreditlərin verilməsi ilə “bağlanması” bu tövsiyələrin demək olar ki, məcburi xarakter almasına səbəb oldu. Əksər hallarda BMİ-lərin tövsiyələri aydın şəkildə ifadə olunmuş sağ mərkəzçiliyə malik idi və bir qayda olaraq, islah edilmiş ölkələrin uzunmüddətli maraqlarına uyğun gəlirdi. Azərbaycanın BVF ilə xüsusilə uğurlu əməkdaşlığına misal olaraq 1990-cı illərin ortalarında milli valyuta olan manatın sabitləşməsinə göstərmək lazımdır. 1992-ci ilin payızında (dövlət müstəqilliyinin rəsmi elan edilməsindən bir il sonra) dövriyyəyə buraxılan Azərbaycan manatı təxminən 6 aya yaxın sabit qaldı. 1993-cü ilin ortalarında ölkəni vətəndaş müharibəsi həddinə çatdıran siyasi toqquşmalar ümumilikdə iqtisadiyyata, xüsusən də maliyyə-pul sistemində güclü zərbə vurdu. Erməni təcavüzünün dağıdıcı təsiri də öz təsirini göstərdi. 1993-cü ilin sonunda inflyasiya kəskin şəkildə artmağa başladı (<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

BVF-nin tövsiyələrini qəbul edən Azərbaycan 1995-ci ilin əvvəlindən mahiyyət etibarilə antiinflyasiya xarakterli sərt pul-kredit siyasəti həyata keçirməyə başladı. Dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi hər cür məhdudlaşdırıldı, mərkəzləşdirilmiş kredit resursları donduruldu, kredit emissiyası sahəsində təsadüfilik aradan qaldırıldı. İlin ortalarında manat sabitləşdi; son aylarda

nəzərəcarpacaq dərəcədə aşağı düşərək inflyasiya 100%-dən az idi ki, bu da haqlı olaraq böyük nailiyyət hesab olunurdu. 1996-1998-ci illərdə sərt pul siyasəti davam etdirildi. Nəticədə manat hətta sərt dünya valyutalarına nisbətən bahalaşdı ki, bu da təbii ki, qiymət dinamikasına müsbət təsir etdi. 1996-cı ildə ÜDM deflyatoru 1,26-ya, 1997-ci ildə isə 1,08-ə düşüb.

Yeni minilliyin əvvəlində, 1994-cü ildə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə bağlanmış neft müqavilələri ilk böyük gəlirləri gətirməyə başlayanda BMİ kreditləri Azərbaycan üçün aktuallığını itirdi. Bu qurumlarla ölkə arasında münasibətlərin mahiyyəti dəyişdi ki, bu da indidən maliyyə baxımından kifayət qədər likvid idi. Bu qurumlar, eləcə də dünyanın iri investisiya şirkətləri və bankları Azərbaycanda gəlirli və ən əsası etibarlı kapital ayırma sahəsi hesab edərək daha həvəslə öz resurslarını Azərbaycanda yerləşdirməyə başladılar. Azərbaycanın kommertiya bankları və digər özəl şirkətləri üçün xarici mənbələrdən maliyyə resursları cəlb etmək xeyli asanlaşdı. Eyni zamanda, ölkənin özü və onun kommertiya strukturları böyük həcmdə kapital ixrac etməyə və xarici bazarları inkişaf etdirməyə başladılar. Azərbaycan öz fiskal, monetar, struktur və investisiya siyasətini təkbaşına qurur. Ölkənin özü iqtisadi inkişafın prioritetlərinə uyğun olaraq, iqtisadi tənzimləmənin bütün rıçaqlarına nəzarət edir və onları başqa dövlətlərin, dövlətlərarası birliklərin və beynəlxalq təşkilatların təsir dairəsinə vermir. Bu mənada Azərbaycanın iqtisadi müstəqillik dərəcəsi digər yeni dövlətlərdən, ən azı regionun digər ölkələrindən - Gürcüstan və Ermənistandan birmənalı şəkildə yüksəkdir. Dövlətin iqtisadi müstəqilliyinin ikinci meyarı onun maliyyə cəhətdən özünü təmin etmə dərəcəsidir. Dövlət özünün saxlanması və inkişafını təmin edə bilmirsə, qurulmuş sayıla bilməz.

İqtisadi müstəqillik dərəcəsini bu meyar əsasında bir sıra göstəricilər əsasında qiymətləndirmək məqsədəuyğundur. Onların arasında təməl daşı, fikrimizcə, iki göstəricidir: beynəlxalq ehtiyatların xarici borclara nisbəti və mal, xidmətlərin ixracı həcmnin xarici borclara nisbəti. Bu göstəricilər dövlət özünümaliyyələşdirmə səviyyəsi baxımından ən yaxşı şəkildə ölkətlərarası müqayisə aparmağa imkan verir.

Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri, hökumətin xarici depozitləri və Milli Bankın xarici aktivlərinin cəmi kimi hesablanmış Azərbaycanın beynəlxalq ehtiyatları 2018-ci il yanvarın 1-nə 7,4 milyard dolları ötüb. Bu əmsallar Gürcüstan və Ermənistanın eyni dövr üçün bu ölkələrin rəsmi dövlət orqanlarının məlumatları əsasında hesablanmış əmsallarını xeyli üstələyir. Gürcüstanda beynəlxalq ehtiyatların xarici borclara nisbəti 0,56, ixracın isə xarici borclara nisbəti 0,63 olub. Ermənistanda birinci əmsal 1,14, ikinci əmsalı 0,69 olub.

Buradan, xüsusən də belə nəticə çıxır ki, əgər Gürcüstan və Ermənistan idxaldan tamamilə imtina etsəydilər, o zaman başqa şeylər bərabər olarsa, onlar bütün xarici dövlət borcunu ödəmək üçün demək olar ki, iki illik ixrac gəlirlərini sərf etməli olacaqlar. Azərbaycan üçün xarici borcunu ödəmək üçün beş aydan az müddətdə ixrac gəlirlərindən istifadə etmək kifayətdir. Aydınır ki, Azərbaycanın xarici maliyyə mənbələrindən müstəqillik dərəcəsi regiondakı qonşu dövlətlərdən xeyli yüksəkdir. Üçüncü meyar dövlətin iqtisadi potensialının nə dərəcədə özünə məxsus olması, onun hökuməti və özəl şirkətləri tərəfindən idarə olunmasıdır. Söhbət ilk növbədə dövlət sərhədləri daxilində yerləşən təbii sərvətlərdən, əsas infrastruktur obyektlərindən və iqtisadiyyatın əsas sektorları deyilənlərdən gedir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, problem təkcə mülkiyyətin qanunvericiliklə konsolidasiyası deyil, hətta onun milli sərvət kimi həyata keçirilməsindədir. Azərbaycanda əsas neft və qaz olan təbii sərvətlərə həm formal (titul) sahiblik, həm də onların real utilizasiyası prosesi üçüncü tələbi tam ödəyir

(<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Dövlət sektorunun payı dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə səviyyəsinin ən mühüm göstəricilərindən biri olduğundan dövlət və özəl sektorun nisbəti bazar iqtisadiyyatının liberallaşma dərəcəsini kifayət qədər dəqiq səciyyələndirir. Məlumdur ki, komanda iqtisadiyyatı liberal iqtisadiyyatın spektrində sol qütbüdür. Bununla belə, bütövlükdə sağ qütbü təcəssüm etdirən bazar sistemi heterojendir. Hətta özəl mülkiyyətin açıq-aşkar üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdə belə, dövlətin özəl sektora nisbəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Bazar sistemi qurulmuş ölkələr üzrə bu göstəricilərin dövlətlərarası müqayisəsi onların iqtisadiyyatının “solçuluq”

və “sağlıq” dərəcəsini, başqa sözlə, sağ qütb daxilində nisbi “solçuluq” və “sağlıq” dərəcəsini ortaya qoyur. İqtisadiyyatın dövlət və özəl sektorlarının nisbətində əsaslanaraq, iddia etmək olar ki, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı bazar sistemli bir çox başqa ölkələrlə, o cümlədən Avropa ölkələri ilə müqayisədə daha “sağda”dır.

Liberal qiymətqoyma bazar iqtisadiyyatının ən mühüm atributlarından biridir, çünki müəssisələrin öz məhsul və xidmətləri üçün qiymətləri müstəqil müəyyən etmək imkanı olmadıqda, xüsusi mülkiyyət hüququ aşağı düşür. Tarixən Azərbaycanda qiymətlərin liberallaşdırılması hələ onun dövlət müstəqilliyini elan etməzdən əvvəl başlayıb. O, Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları olan digər o vaxtkı sovet respublikalarında (ilk növbədə Rusiyada) qiymətlərin “azad edilməsinə” cavab olduğu üçün müəyyən dərəcədə “məcburi” xarakter daşıyırdı. Cəmi bir neçə ildən sonra liberal qiymətqoyma ölkədə aparılan iqtisadi islahatların məqsədlərindən biri kimi qəbul olunmağa başladı

(<https://science.gov.az/ru/news/open/16136>).

Azərbaycanda qiymət azadlığının hazırkı səviyyəsini orta səviyyədə xarakterizə etmək olar. Sərbəst qiymətqoyma artıq iqtisadiyyatda mühüm tənzimləyici funksiyanı yerinə yetirir, sahibkarları müəyyən əmtəə və xidmətlərin istehsalını genişləndirməyə və ya azaltmağa həvəsləndirir, həmçinin sektorlararası kapital axını və sənayenin mənfəət normalarının uyğunlaşdırılmasını asanlaşdırır. O, digər bazar mexanizmləri ilə yanaşı, inzibati sistemlə müqayisədə iqtisadi resurslardan xeyli səmərəli istifadəni təmin edir.

Özəlləşdirmənin dünya təcrübəsini dərinlən bilmək və onun Azərbaycanda baş verən proseslərlə müqayisəli təhlili, ilk növbədə, bizə müxtəlif ölkələrin mövcud təcrübəsindən oriyentir kimi fərqli yanaşmanı ayırmağa imkan verir. Qərbin sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində bu prosesin fəlsəfəsinin iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli dərəcədə əsaslandırılmasına, yəni dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətində iştirak sahəsini məhdudlaşdırmasına, əmlak vəziyyətindən asılı olmayaraq, bütün təsərrüfat subyektləri üçün rəqabətə ədalətli şərait yaradılmasına diqqət yetirmək olar. Digər tərəfdən, Cənub-Şərqi Asiyanın yeni sənaye dövlətlərinin özəlləşdirilməsi praktikasında, eləcə də hər iki motivdən irəli gələn istiqamətlərdə

əyalətlər arasında iqtisadi geriləmənin aradan qaldırılması və bununla bağlı konkret problemlərin həlli məqsədləri də var idi. Latın Amerikasını ölkələrində özəlləşdirmənin məqsədləri milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, dövlətin xarici və daxili borcunun azaldılması, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb olunmasının sürətləndirilməsi idi.

Üçüncüsü, ölkələrin qrupları üzrə özəlləşdirmə proseslərinin inkişafının təhlili göstərir ki, bu tədbir Qərbi dövlətlərdə məhdudlaşdırılıb və tez reallaşdırılıb, postsosialist ölkələrdə sürətlə genişləndirilib. Nəhayət, bu parametrlər üzrə nəticə çıxararaq demək olar ki, Qərbi praktikası ilə Azərbaycanın reallıqları arasında paralellərin aparılması nə strateji vəziyyət, nə dinamika, nə də özəlləşdirmənin təsir dairəsi baxımından, ən başlıcası isə, məqsədlər baxımından uğurlu yanaşma hesab edilə bilməz. Latın Amerikasını və Cənub-Şərqi Asiya İnkişaf etməkdə olan ölkələrində onların təcrübəsinin Azərbaycan praktikasında tətbiqini institusional investorların diqqətini bu prosesə cəlb etmək məqsədəuyğun hesab etmək olar (Bayramov Q.İ. 2001: s.130).

Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi islahatların əsas məqsədi şirkətlərin şəffaflığının artırılması olmalıdır. Bu məqsədə yalnız özəl və dövlət şirkətlərində korporativ idarəetmə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi, dövlət korporativ xidmətləri sahəsində yerli hakimiyyət orqanlarının potensialının genişləndirilməsi və dövlətə məxsus müəssisələrdə (DMM) qərarların qəbul edilməsi proseslərinə müvafiq ekspertlərin cəlb edilməsi yolu ilə nail oluna bilər. Ən böyük DMM kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinə (SOCAR) xüsusi yanaşma lazımdır və onun idarə edilməsi məsələləri ayrıca həll olunmalıdır. Onun Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, hökumət korporativ idarəetmə təcrübəsinin qiymətləndirilməsi və qısamüddətli və orta müddətli perspektivə konkret ehtiyacların müəyyənəndirilməsi imkanını nəzərdən keçirəcək. DMM mülkiyyət, nəzarət, idarə edilməsi və fəaliyyəti ilə bağlı müvafiq hüquqi aktlar beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan ayrı-ayrı direktivlər və qaydalara birləşdirildikdə, DMM islahatı daha güclü təsir göstərəcəkdir. Bu addım, qısa və orta müddətli perspektivdə DMM üçün struktur islahatı və icra istiqamətini düzgün müəyyən

etməyə kömək edəcəkdir (Azərbaycan Respublikası: Dövlətə məxsus müəssisələrdə korporativ idarəetmə və mülkiyyət 2017: s.68).

Özəlləşdirmə prosesi çərçivəsində xarici investorları iqtisadiyyatın bərpasını təmin etmək üçün ölkəyə vəsait qoymağa təşviq etmək çox vacibdir. Hazırda dünya iqtisadiyyatının qloballaşması fonunda inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında xarici investorların cəlb edilməsinə görə rəqabət güclənir. Bununla əlaqədar xarici kapitalın və investorların Azərbaycana cəlb edilməsi prosesinin stimullaşdırılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması istiqamətində bir sıra tədbirlər görülməlidir. Azərbaycanda aparılan təhlil və ölkənin beynəlxalq reytinglərdəki mövqeyi göstərir ki, xarici investorları Azərbaycanda özəlləşdirmə prosesinə cəlb etmək üçün ciddi islahatlar lazımdır: dövlət idarəçiliyində şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması və korrupsiyanın aradan qaldırılması, mülkiyyət hüquqlarının qorunması, müstəqil və ədalətli məhkəmə sisteminin yaradılması, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi. Bu layihələri təmin etmədən xarici investorların Azərbaycana cəlb edilməsi mümkün olmayacaqdır.

Bu problemlər və qapalı bazarın mövcudluğu Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişafına mane olur. Azərbaycanda rəsmi olaraq Fond Birjasının mövcud olmasına baxmayaraq, liberal bazar münasibətlərinin bu mühüm aləti ölkə iqtisadiyyatında mühüm rol oynamır. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının inkişafı özəlləşdirmə üçün əlverişli olan şəraitdə irəliyə atılan addımdır. Eyni zamanda, bütün bu institusional addımlarla yanaşı, investorlar üçün müəyyən vergi və gömrük güzəştləri özəlləşdirmə prosesində marağın təmin edilməsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Nəzərə alsaq ki, bu, Azərbaycanda dövlət şirkətlərinin dövlət borcunun artmasına təsir edən əsas amillərdən biridir, belə müəssisələrə ciddi dövlət vəsaitlərinin ayrılması, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin azalması və özəlləşdirmə, eləcə də rəqabət mühitinə görə Azərbaycana investisiyaların cəlb edilməsi imkanını nəzərə alaraq deyə bilərik ki, bu, bizim üçün çox vacibdir. Ancaq bu prosesin bu problemlərin həllinə kömək etməsi üçün əlverişli investisiya mühiti yaratmaq və lazımi islahatlar aparmaq lazımdır. Əks təqdirdə şəffaflığın və iştirakın təmin

olunmadan əlverişli Özəlləşdirmə mühiti yaratmağa başlayacaq özəlləşdirmə proqramı daha bir itirilmiş imkan kimi yadda qalacaqdır (<https://bakuresearchinstitute.org/en/the-next-wave-of-privatization-in-azerbaijan-what-kind-of-environment-is-favorable-for-privatization/>).

Yekun olaraq vurğulayaq ki, Azərbaycanda dövlət sektoru problemləri ondan ibarətdir ki, onilliklər ərzində qəbul edilmiş, lakin heç vaxt formal olaraq ləğv edilməmiş və ya ixtisar edilmiş əhalinin və bütövlükdə cəmiyyətin müxtəlif sosial təbəqələri qarşısında dövlətin öhdəlikləri dövlətin real imkanlarından xeyli çoxdur.

İqtisadi islahatlar aparən Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da çox ciddi problemlər meydana çıxır. Bu, ilk növbədə, yeni özəl sektorun artmasının dekriminalaşdırılması və köhnə dövlət sektorunun islahatı arasında seçimdir. Lakin burada yadda saxlamaq lazımdır ki, təkamül nöqteyi-nəzərindən islahatçılara böyük ümid bəsləyən dövlət müəssisələrinin restrukturizasiyası və özəlləşdirilməsi yeni özəl sektorun inkişafına böyük fayda verəcək resursları ələ keçirən uzun və bahalı prosesdir. Dövlət müəssisələrinin yenidən qurulması və özəlləşdirilməsinə deyil, sonuncuların inkişafına dəqiq diqqət yetirmək ideyası inkişafın ideal variantıdır. Təcrübədə bu proseslərin birləşdirilməsi vəzifəsi ondan ibarətdir ki, yeni özəl sektor güc qazana da bilməz, çünki dövlət müəssisələri texnoloji, maliyyə və işçi qüvvəsini mənimsəyir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu gün cəmiyyətimiz özəl sektorun həll edə bilmədiyi təxirəsalınmaz vəzifələrlə üz-üzədir. Ona görə də dövlət və özəl sektorun iqtisadiyyatını tarazlaşdıran dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin hazırlanması üzərində işləməyə ehtiyac var. İqtisadiyyatın dövlət sektoru dövlətin məqsədlərinə çatmaq üçün konkret funksiyaları yerinə yetirməklə sistemli şəkildə bir-biri ilə əlaqələndirilir. Dövlət sektoru bütün ölkə üçün müəyyənədicisi və zəruri həlqə olmaqla, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın normal fəaliyyətini təmin etməyə, uğursuzluqların qarşısını almağa, bazar iqtisadiyyatının dövrü inkişafını dəstəkləməyə çalışmalıdır.

44 günlük müharibədən sonra İAEƏ bərpa və tikinti işlərinə başlanılıb. Bu prosesə yerli müəssisə və təşkilatlarla yanaşı, müxtəlif xarici şirkətlər də cəlb olunub. Qarabağın yenidən qurulması zamanı ən müasir texnologiyalardan istifadə edilir, “ağıllı” şəhər və kəndlərin salınması nəzərdə tutulur.

Azərbaycanın işğal altında olmuş ərazilərinin işğaldan azad olunması ümumilikdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı və bununla bərabər dövlət sektorunun inkişafına təkan verəcək. İAEƏ-lərin mövcud potensialında səmərəli şəkildə istifadə olunması və bu ərazilərin yenidən dirçəlməsi üçün inkişaf planının hazırlanması və yerinə yetirilməsi əsas məsələlərdən biridir. Tədqiqata əsasən aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar.

1. İAEƏ-lərin böyük bir hissəsi dağıdıldığı üçün yenidənqurma işləri böyük vəsait tələb edir. Buna görə də investisiya cəlb olunmasına diqqət yetirilməlidir.

2. Qarabağa qayıdacaq əhaliyə xüsusi güzəştlərin tətbiq olunması, dövlət subsidiyalarının verilməsi

3. Xüsusi güzəştli kreditlərin tətbiq olunması

4. Əhalinin azad edilmiş bölgələrə köçürülməsini sürətləndirmək üçün heyvandarlıqla və əkiçiliklə məşğul olmaları üçün torpaq sahələrinin ayrılması.

Azərbaycanda tarixi islahatlar regional səviyyədə həyata keçirilən siyasətlə paralel olub. Xüsusilə, Ermənistanla Azərbaycan arasında 1994-cü il sülh sazişi geostrateji baxımdan gələcək perspektivlərin modelini müəyyən etdi və onun əsas müəyyənədicisinə çevrildi. Beləliklə, iqtisadi inkişaf Azərbaycanın ümumi

strategiyasını və inkişaf modelini müəyyən edən əsas amilə çevrilib. Lakin iqtisadi inkişaf paralel olaraq, siyasət və təhlükəsizlik sahəsində problemlər qalmaqdadır.

Beləliklə, üç istiqamətdə gərgin işləməyə ehtiyac var idi. İlk növbədə, ictimai-siyasi sabitliyin təşkili kontekstində dövlət quruculuğu prosesində paralel iqtisadi inkişaf strategiyası ardıcıl həyata keçirilməli idi. İkincisi, geosiyasi və beynəlxalq proseslər düzgün təhlil edilməlidir. Üçüncüsü, gələcəyi müəyyən edən digər resurslar: təhsil, elm, siyasi-hüquqi islahatlar və s. də konseptual olaraq müəyyən edilməli idi. Belə ki, Azərbaycanın iqtisadi və siyasi inkişaf modelinin əsas prinsipləri, konturları, regional və beynəlxalq siyasət üzrə konseptual proqramlar, onların həyata keçirilməsi mexanizmləri və s. formalaşdırılıb. Təhlil işığında qısa bir ekskursiya ilə. keçmişdə belə bir siyasətin həlledici əhəmiyyətə malik olduğunu sübut edə bilərik.

Münaqişədən sonrakı və post-koronavirus dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı Prezident İ.Əliyevin rəhbərliyi ilə sürətli inkişaf trayektoriyasına keçmək imkanı əldə etmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən aşağıdakı tövsiyələr verilmişdir.

1. Özəl sektorun inkişafı üçün dünya təcrübəsinə əsasən maliyyə problemlərinin aradan qaldırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsi, yerli istehsalın genişləndirilməsi və s.

2. Birgə müəssisələrin yaradılmasına yönəlmiş investisiya əməkdaşlığını dünya təcrübəsinə əsasən inkişaf etdirmək lazımdır.

3. Azərbaycanın regional əməkdaşlıqda və nəqliyyat, energetika sahəsində birgə layihələrdə, metal məmulatlarının, maşınqayırma məhsullarının və kimya sənayesinin istehsalı üzrə şəbəkə strukturlarının daxil olduğu klaster təşəbbüslərini həyata keçirmək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev M. (2021). “Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş torpaqlarında bərpa işləri planlı şəkildə və ən yüksək səviyyədə aparılacaq”. Yeni Azərbaycan. https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e58338_az.html.
2. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər 02 fevral 2021.
3. Azərbaycan Respublikası: Dövlətə məxsus müəssisələrdə korporativ idarəetmə və mülkiyyət. (2017). The World Bank 1818 H Street NW, Washington DC 20433 s.118.
4. Azərbaycan: iri dövlət müəssisələrində səmərəliliyin artırılması s.12 Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu (SBİİYF) Bakı, 2020, 176 səh.
5. Bayramov Q.İ. (2001), “Özəlləşdirmə: Dünya təcrübəsi və Azərbaycanın timsalında Özəlləşdirmənin nəzəri-metodoloji Problemləri və retrospektiv iqtisadi təhlil” Bakı - Elm və həyat nəşriyyatı, 140 səh.
6. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. (2011), “İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsasları”, Bakı, 312 səh.
7. Əliyev İ. (2020), “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş Naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı”, <https://president.az/articles/45924>
8. Əliyev T. “Azərbaycanın işğaldan azad edilən ərazilərində sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri”, <http://ikisahil.com/post/185443-azerbaycanin-ishgaldan-azad-edilen-erazilerinde-sahibkarligin-inkishaf-istiqametleri>.
9. Əliyeva M. (2021), “Qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet sahədir”, <https://www.respublica-news.az/news/qeyri-neft-sektorunun-inkisafi-prioritetsahedir>.
10. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. (2021). “Azərbaycan iqtisadiyyatı postkonflikt dövründə: mövcud vəziyyət və strateji prioritetlər”, Mingəçevir Dövlət Universiteti, Dayanıqlı inkişaf, MDU, cild 1, № 1, səh.13-20.

11. Fikrətzadə F., Hacıyeva S. (2020), “İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması”, <https://agroeconomics.az/az/article/34/isgaldan-azad-olunan-erazilerimizde-kend-teserrufa/>.

12. Rəşid L. “İşğaldan azad edilmiş rayonların iqtisadi potensialı və inkişaf perspektivləri”, Xalq qəzeti, 9 dekabr.

[http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/dekabr/729567(meqale).pdf)

13. Suleymanov E., Huseynova Y., Mustafayeva G., (2019). “Azərbaycanda qeyri neft iqtisadiyyatı formalaşdırılmasında turizm sektorunun yeri Conference” Turizm və rekreasiya XXI əsrdə: problemlər və perspektivlər IV Beynəlxalq Konfrans 3-4 May 2019, səh.286-291

14. Şəkərəliyev Ş.A. (2011). “Dövlətin iqtisadi siyasəti. Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi”. Bakı, İqtisad Universiteti, 274 səh.

15. Zeynalov C., Babasoylu Y., Nurəlizadə E. (2020). “Dövlət sektorunun uğursuzluğu” III International Scientific Conference Of Young Researchers, səh.5

İngilis dilində

1. Baghirov, O. (2021). “Azerbaijan aims to transform liberated territories to high-tech area”.

2. Bayramov V. (2021), “Karabakh Economy: New Driver for Sustainable Economic Development in Azerbaijan”, 120 p.

3. Gasimli V. (2021), “Restoration of Territorial Integrity Will Stimulate Economic Growth”, <https://ereforms.gov.az/en/media/xeberler/vusal-qasimli-erazi-butovluyunun-berpasi-iqtisadi-artima-tekan-verecek-10>

4. Guliyeva S. “Economic prospects for the growth of Azerbaijan non-oil sector in the liberated territories of the republic. 70th International Scientific Conference on Economic and Social Development”, Baku, 2021, p.25-26.

5. İbrahimov R. “Economic Potential of the Liberated Territories of Azerbaijan: A Brief OverviewHankuk University of Foreign Studies Research Fund of”, 2021, p.71-80.

Türk dilində

1. Hüsəmettin İ. “Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Azərbaycan-Emənistən Çatışması və Kafkaz Baharı”, M5, Ulusal Güvenlik Savunma ve Stratejik Dergisi, 2020, s.34-44.

2. Sipahi E.B., Özsoy B., Qasımlı M. (2022). “Nisan savaşlarından vatan muharebesine: Azərbaycan'da “böyük qayıdış” süreci üzerine bir değerlendirme”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 72, s.198-217.

Rus dilində

1. Атаманчук Г.В. (2014), “Теория государственного управления: Курс лекций // Юридическая литература”, 118 стр.

2. Алиев Ш.Т., Аббасова Ч.И., Гамидова А.М. “Оценка потенциала и пути развития Карабахского экономического района Азербайджана”, 2021, стр.8-15.

3. Волостнов Н.С. (2014), “Государственный сектор в рыночной экономике России: сущность и функции” // Экономика”, 271 стр.

4. Кокорина, О.А. (2015), “Эффективность государственного сектора экономики” // Вестник Челябинского государственного университета”, 334 стр

5. Нуреев Р. (2018), “Экономика развития. Модели становления рыночной экономики” // Экономика”, 415 стр.

6. Орешин В.П. (2015), “Государственное регулирование национальной экономики” Учебное пособие - МГУ им. М.Ю. Ломоносова // 22 стр.

İnternet resursları

1. <http://www.e-qanun.az/framework/22631> - “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə 2021.

2. <https://news.day.az/politics/1317003.html>

3. https://president.az/files/future_az.pdf - Elmi potensialın və innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi 2021.

4. <https://science.gov.az/ru/news/open/16136> - Qarabağın iqtisadiyyatı 2021.

5. <https://bakuresearchinstitute.org/en/the-next-wave-of-privatization-in-azerbaijan-what-kind-of-environment-is-favorable-for-privatization/>
6. <https://report.az/analitika/qarabag-diqqet-merkezinde-azad-edilen-erazilerin-berpasi-layiheleri-olke-iqtisadiyyatina-tekan-verecek/>
7. <https://sia.az/az/news/politics/935890.html>.
8. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabag-yaxin-gelecekde-agilli-kend-ve-seherler-diyarina-cevrilecek-1614198599>
9. <https://fed.az/az/aqrar/azerbaycanda-agilli-kend-nece-olacaq-detallar-ekskluziv-40732>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Ümumi daxili məhsulda dövlət sektorunun payı, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, faizlə.....	42
Cədvəl 2: Məşğul əhəlinin mülkiyyət növləri üzrə bölgüsü.....	44

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Dövlət sektorunun əsas xüsusiyyətləri.....	15
Sxem 2: Dövlət idarəçisinin xüsusiyyətləri.....	16
Sxem 3: Dövlət sektorunun funksiyaları.....	17
Sxem 4: Tarif tənzimlənməsinin fəaliyyət mexanizmi.....	39